

KOZÁK GYULA

MARWICK SZERINT A (HATVANAS ÉVEK) VILÁG(A)¹

Eredeti szándékom szerint egy rövid áttekintést szerettem volna készíteni a hatvanas évek magyar társadalmáról, annak gazdasági, társadalmi, politikai, valamint kulturális mozgásairól. Amikor a *Beszélő* című folyóirat előkészítette a *Beszélő évek* sorozatot, abban én is részt vettem, s számomra vitathatatlan tény volt, hogy a hatvanas évek magyarországi eseményei döntően meghatározzák jelenkori történelmünket. Nálunk is paradigmaváltás történt, ha nem is a „Just Do it!” szellemében. Már hozzákezdtem az íráshoz, amikor a kezembe került Arthur Marwick *The Sixties* című vaskos könyve², s annak lapozgatása közben rádöbbentem, hogy a hazai történelekről nem lehet érdemben beszélni, ha nem ismerjük, mi történt abban a világban, amelytől vasfüggöny választott el bennünket. Vasfüggöny, de nem hermetikus. Mivel abba a generációba tartozom, amely a hatvanas években Nyugaton mozgalmával megvalósította a kulturális forradalmat, a nagy paradigmaváltást, s én magam is, bár sokkal kisebb intenzitással, mint nyugati kortársaim, átéltem mindazt, ami Európa boldogabbik és szerencésebb felén, valamint Amerikában történt, úgy gondoltam, nem lehet semmi érdemit állítani, ha nem tekintjük át, hogy mi is volt az, ami hozzánk is beszívárgott.

Marwick könyve jókor került a kezembe. E kitűnő tudós még a történész szakmában is szokatlan alaposággal foglalja össze a hatvanas éveket, s bár bevallottan kísérletet sem tesz arra, hogy tézisszerű következtetéseket vonjon le, mégis az általa rendkívüli plaszticitással megjelentett történetek és azok szcenírozása olyan élővé és újra átélhetővé varázsolja a hosszú hatvanas éveket, hogy elvettem eredeti elképzelésemet, s a nagyszerű angol kutató munkájának ismertetését választottam feladatommul.

Marwick nagy ívű társadalomtörténeti munkát hozott létre, amelyről megjelenésekor mind a szakmai folyóiratok, mind a mértékadó napi sajtó a legnagyobb elismerés hangján nyilvánult meg. Két-három oldalnyi terjedelemben könnyű lenne dicsérni a szerzőt és művét, mint ahogy azt meg is tette például a *The Journal of American History* 1999. decemberi számában, vagy még korábban, 1998 decemberében Merle Rubin másfél flekknyi terjedelemben a *New York Times Book Review*-jában (From Beatlemania to Vietnam címmel). Az ilyen szokásosan rövid recenzióknak azonban csak akkor van értelme, ha az olvasó, miután felkeltették az érdeklődését, lemege a sarki könyvesboltba, megvásárolja, és elolvassa a könyvet.

1 Utalás John Irving *Garp szerint a világ* című amerikai bestsellerére (Ford. Bartos Tibor. Budapest, 1988, Európa, 533 o.); <http://www.randomhouse.com/atrandom/johnirving/>

2 Marwick, Arthur: *The Sixties. Cultural Revolution in Britain, France, Italy and the United States c. 1958–c. 1974.* Oxford–New York, 1998, Oxford University Press, 904 o. (A továbbiakban *A hatvanas évek.*)

A rövid XX. század (Hobsbawm³) hosszú hatvanas évtizede (Marwick) – legalábbis abban a kultúrkörben, amelynek a perifériáján mi is élünk –, ha más-más megfontolások alapján is, valamikor 1958 körül kezdődött, és 1973–1974-ben fejeződött be. Marwick ezt a tizenöt-tizenhat éves évtizedet írta meg, s könyve csak azért nem vált igazi bestsellerré (vagyis nem került az eladott példányszámok alapján is a toplistára), mert a „közolvasó” egy kilencszáz oldalas könyvet még akkor sem vesz meg, ha annak nyelve és témája amúgy emészthető lenne számára. Marwick óvatos, könyvének alcímet is adott, nehogy vád érhesse, hogy valami fontosról megfeledkezett: *Kulturális forradalom Nagy-Britanniában, Franciaországban, Olaszországban és az Egyesült Államokban, kb. 1958–kb. 1974.* Az alcím azonban ne tévesszen meg senkit, hiszen már a fülszöveg *ellentmondásba* kerül vele: „ez a könyv monumentális tanulmány az európai és amerikai politikai változások nyomán bekövetkezett kulturális forradalomról”. Vagyis a fülszöveg írója (s itt mindegy, hogy a szerkesztő-e vagy maga a szerző) kellő súlyt helyez a politikai változásokra, s nem is csapja be az olvasót, hiszen a terjedelmes szöveg jelentős hányada foglalkozik a „nagy történelemmel” (is).

A SZERZŐ

Ám mielőtt a kötetről szólnék, szükségesnek érzem a szerző bemutatását, hiszen egy ilyen hatalmas vállalkozás sikeres megvalósításához nem elegendő felkészült történésznek lenni, tekintettel arra, hogy arról a félműltről szól a könyve, amelynek még nagyon sok átélője, alakítója közöttünk van, s ezek a tanúk azonnal *ugranának*, ha a megírt történelem *szaga* nem egyezne meg az általuk átélt események szagával. Vörös Dani (Daniel Cohn-Bendit⁴) bármennyire is konszolidálódott, nem nagyon tűrné, ha egy szobatudós okvetetlenkedéseivel találná szembe magát. De a kötetben név szerint nem említett Jack Lang is hallatná szavát, ha 68 Párizsa valótlán színben jelenne meg Marwick könyvében.

Marwick Edinburghban és Oxfordban végezte tanulmányait, Edinburgh-ban és Aberdeenben kezdte egyetemi karrierjét, majd 1969-től már a londoni Open University⁵ alapító történelemprofesszora. Innen számos *kiruccanást* tett, volt vendégprofesszor a New York State Universityn⁶, Buffalóban, a Stanfordon⁷, Kaliforniában, az Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales-on⁸, Párizsban és a perugiai egyetemen. Könyvének megjelenése előtt, a kilencvenes évek második felében alapította meg az Open Universityn a Sixties Research Groupot⁹ (a Hatvanas Évek Kutatócsoportot), amelynek ma is a vezetője. De Marwick nemcsak utazásaival, vendégprofesszorságaival tűnik ki, hanem sokoldalú érdeklődésével is.¹⁰

3 http://www.j-bradford-delong.net/Econ_Articles/hobsbawmsageofextremes.html

4 http://www.bettinaoehl.de/Daniel_Cohn-Bendit/daniel_cohn_bendit.html; http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bright/Bendit/benditarchive.html

5 <http://www.open.ac.uk/frames.html>

6 <http://www.sunysb.edu/>

7 <http://www.stanford.edu/>

8 <http://www.ehess.fr/>

9 <http://www.open.ac.uk/Arts/60s/activity.htm>

10 Arthur Marwick főbb művei: *Beauty in History*. Thames and Hudson, 1988; *Britain in our Century*. Thames and Hudson, 1984; *Britain in the Century of Total War*. Bodley, 1968; *British Society Since 1945*. Lane, 1982; *Class: Image and Reality*. Collins, 1980, Macmillan, 1990; *Culture In Britain Since 1945*. Blackwell, 1991; *The Age of Opportunity 1914–1984 Del*. Blackwell, 1998; *The Deluge*. Bodley, 1965, Macmillan, 1991; *The Home Front*.

Emellett feltűnő, hogy *A hatvanas évek* című könyvében csak azokkal az országokkal foglalkozik, amelyekben hosszabb-rövidebb ideig élt, bírja a nyelvüket, s belülről ismeri kultúrájukat. S az már szinte természetesen tetszik, hogy 1968 májusában ott volt a párizsi barikádon, s ma, már jóval túl a hatvanon is, kalandra késznek jellemzik a róla megjelent recenziók.

HATÁRPONTOK

A hatvanas évek a fehér, északi félteke számára a nagy paradigmaváltás időszaka volt. De legalább ennyire, bár más okok miatt, paradigmaváltást hozott a harmadik világ számára is. A hatvanas években fejeződött be visszavonhatatlanul a második világháború. A hatvanas években került vissza a nyugati világ – Jánossy Ferenc¹¹ szavaival – a trendvonalra, érte el azt a fejlettségi, jóléti szintet, amelyet korábban is elért volna, ha nincs a háború. De a hatvanas éveknek az egész földgolyóra vonatkozóan talán legjelentősebb eseménysorozata a mintegy négyszáz éve fennálló gyarmatbirodalmak felbomlása, a gyarmatok függetlenedése volt. Ugyanakkor a vietnami háború rendkívüli indulatokat generált elsősorban az Egyesült Államokban, de az idő múlásával és a háború mind brutálisabbá, embertelenebbé válásával és eszkalálódásával az egész világon. A jóléti társadalmak kialakulása és a morális értékrend megváltozása jellemezte a Marwick által megjelölt kezdő éveket.

Az 1958-as (kérdőjellel megjelölt!) évet Marwick alapos megfontolások után választotta a hatvanas évek kezdőpontjának. A háború utáni *baby boom*¹² gyerekei ekkorra kerültek abba az életkorba, amikor már komolyan számításba jöhettek mint fogyasztó. A gazdasági és demográfiai változások ekkorra értek be, jelentősen növekedett az urbanizáció, robbanásszerű fejlődésen ment át a televízió és a rádió, s általában a tömegkommunikáció, ekkorra indultak a társadalom egészét érintő oktatási reformok. S ekkor kezdődött – új aktorok megjelenésével – az első mozgolódás (first stirring), amely a kulturális forradalom kezdetét jelenti. Kialakult az ifjúsági és a tinédzserkultúra, ezeknek a fiataloknak a saját, korábbiól és szüleikétől eltérő értékrenddel rendelkező világa. Egy a korszakkal foglalkozó kutatás szerint a tinédzserek nem a tizenéveseket jelentik, hanem a tizenöt–húszöt éves korosztályokat, amelyek nem rendelkeznek önálló életvezetéssel (vagyis nem élnek házasságban), dolgoznak ugyan, de nem ön-ellátóak, középiskolába vagy egyetemre, főiskolára járnak. A kezdő időpont megválasztásában döntő jelentősége volt a *teenager business* fellendülésének, amelyet az emelkedő életszínvonal tett lehetővé.

Marwicknál a vizsgált országokban az 1974-es év a befejező időpont. Marwick azért teszi 1974-re a korszakhatárt, mert szerinte egy évről volt szükség ahhoz, hogy az olajválság nyomán kialakult gazdasági recesszió a mindennapokban is jól érzékelhető legyen.

Thames and Hudson, 1976; *The Illustrated Dictionary of British History*. Thames and Hudson, 1980; *The Nature Of History*. Macmillan, 1970; *War and Social Change in the Twentieth Century*. Macmillan, 1974; *Women at War 1914–1918*. Fontana, 1977.

11 http://www.vein.hu/mk/tszk/kozgaz/munkaero_janossy.htm; http://www.axis.hu/origo/Gorol_irtak/eszjarasok.htm

12 <http://www.babyboom1.com/>; <http://www.ed.gov/pubs/bbecho99/>

KULTURÁLIS FORRADALOM (?)

Marwick a *kulturális forradalom* kategóriáját evidenciaként használja. A kulturális forradalom azonban önmagában nem lenne vizsgálható és értelmezhető, ezért a szerző emellett a társadalmi és politikai változások bemutatását is vállalja. És meg is teszi. Ami számunkra viszont igazán izgalmas: a kauzalitás. Ha csak felsorolnánk (részben meg fogjuk tenni) a vizsgált korszak nagy és máig ható kulturális toposzait, a korszak nagy politikai és társadalmi eseményeit, s ezeket megkísérelnénk egymáshoz rendelni, nem lenne túl nehéz dolgunk. Ám ha elkezdénénk azon gondolkodni, hogy mikor melyiket kell okként s melyiket okozatként kezelnünk, hamar zavarba jönnénk. S zavarunk csak akkor múlna el, ha a hegeli világszellem garázdálkodását vélnénk tetten érni. Fukuyama szerint „azoknak a diákoknak, akik egy időre hatalmukba kerítették Párizst, és csaknem megbuktatták De Gaulle tábornokot¹³, nem volt semmiféle racionális okuk a lázadásra, hisz többségükben a földkerekség egyik legszabadabb és leggazdagabb társadalmának vatta között nevelt magzatai voltak”¹⁴. Marwick nem teszi fel a kérdést, amit Fukuyama¹⁵, hogy vajon Nietzsche lőtte-e ki relativizmusával a nyugati demokrácia filozófiai támaszait, s azt a hatalom és az erő doktrínájával helyettesítette-e. Nietzsche neve Marwick könyvében nem is szerepel, mint ahogy Hegelé sem. Marx és a marxizmus is csak mérsékelt mennyiségben fordul elő, annál inkább a korszakot meghatározó Marcuse¹⁶.

Marwick módszere – látszólag – rendkívül egyszerű. Egymás mellé rendezi a társadalmi és politikai történéseket, s hozzájuk rendeli a kulturális forradalom legpregnánsabb jelenségeit. Az igazi feladat Marwick számára, hogy a kulturális forradalom reprezentatívnak ítélt történéseit egyrészt egy az olvasó számára is logikus rendben tudja prezentálni, másrészt a társadalomtörténeti vonatkozások szoros kapcsolatot mutassanak a kulturális étellel, harmadrészt a társadalom- és politikátörténet szinkronitása mintegy argumentálja a korszak reprezentációját.

Nekem mint recenzensnek az a legvonzóbb Marwick könyvében, hogy Antonioni¹⁷ és a Beatles, a francia Nouvelle Vague¹⁸ és Twiggy¹⁹, Yves Klein²⁰ és Woodstock²¹ evidenciaként jelennek meg egymás mellett. A művészetek különböző területein más-más országok vitték a prímet. A franciák és az olaszok a film, az amerikaiak a rock and roll, az angolok a színház területén jelentettek vonzó etalont a korszakot meghatározó fiatalok számára. De a változó időben (a hatvanas évek folyamán) bizonyos hangsúlyeltolódások is voltak. Nyilvánvaló, hogy a szegregáció elleni küzdelemben az USA járt az élen, hiszen a négerkérdés (akkor még nem volt politikailag inkorrekt a néger szó, még nem létezett az idiotisztikus *politically correct* kategória, amely miatt ma már nem szabad bőkolni egy szép nőnek, mert szexuális zaklatásért feljelenthet) ott okozott meg- és feloldhatatlannak tűnő problémákat. S a feketék emberi jogi mozgalmai mellett, azzal párhuzamosan szükségképpen izmosodott meg a *women's lib* is.

13 <http://www.chateauversailles.fr/en/290.asp>

14 Fukuyama, Francis: *A történelem vége*. Ford. Somogyi Pál László. A jegyzeteket ford. M. Nagy Miklós. Budapest, 1994, Európa, 468. o.

15 <http://mason.gmu.edu/~ffukuyam/>

16 <http://www.uta.edu/huma/illuminations/kell12.htm>

17 <http://www.imsa.edu/~mitch/directors/antonioni.html>

18 <http://www.astuk.com/products-by-keywords/nouvelle-vague.html>

19 <http://www.modmodworld.com/twiggy.html>

20 <http://home.sprynet.com/~mindweb/page30.htm>; http://www.artcyclopedia.com/artists/klein_yves.html

21 <http://www.woodstock69.com/>; http://www.woodstock69.com/woodstock_mem.htm

Marwick tiszta lapokkal játszik. A bevezető rész első fejezetében felteszi (és meg is válaszolja) a kérdést, hogy valóban volt-e a hatvanas években kulturális forradalom. S a válaszában a politikai tényeken túl (Vietnam²², New Left²³, választójogi törvények, abortusztörvény stb.) olyan tényezőket is meghatározóként említ, mint a tranzistor megjelenése, a mikrobarázdás lemez elterjedése, a televíziós és telekommunikációs rendszerek (köztük kiváltképpen a televízió) forradalmasodása, a repülésben a jetek elterjedése, a háztartások technikai eszközökkel való felszerelése (mosó- és mosogatógépek). (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az elmúlt három évtizedben a levegőben az utaskilométerek száma megtízszereződött, a földi motorizáció pedig már Kínát ostromolja, s ha eléri, akkor valóban vége a világnak, mivel az amerikaiak tesznek a kiotói egyezményre²⁴.) De a technikai fejlődés önmagában kevés lett volna, az eszközöknek át kellett hatniuk a mindennapokat, be kellett épülniük az emberek életébe. S ez a beépülés – a gazdasági fellendüléssel párosulva – a fogyasztói (jóléti) társadalmak kialakulását tette lehetővé, amely után már csak egy ugrás volt a globalizált világ létrejötté. Új kánonok vették át rohamos gyorsasággal a régiek helyét az életmódban, a divatban, a zenében, a művészetekben, a közbeszédben. A rock nemcsak egy volt a zenei irányzatok közül, hanem egyben életforma-definíció is, univerzális nyelv, amely még a vasfüggönyön is képes volt – szinte akadálytalanul – áthatolni. S ez az univerzalitás nemcsak az akkori térben volt érvényes, hanem ma már látjuk, időben is. Mindaddig csak a komolyzene legnagyobb szerzőire volt jellemző, hogy évtizedekig (évszázadokig) érvényes műveket alkottak, vagyis klasszikussá válhattak. S lám, Elvis és a Beatles, Bob Dylan²⁵ és Joan Baez²⁶, Jimi Hendrix²⁷ és a Rolling Stones ma is állandó műsorszámái a médiának: klasszikussá váltak. Mint ahogy Fellini, Truffaut és Bertolucci is.

Az új kánonban megjelentek a pszichedelikumok is. Nem mintha addig a világ nem ismerete volna a heroint vagy az ópiumot, de a kábítószer a hatvanas években az ifjúság lázadásának eszközévé vált, s az LSD²⁸ (az új, szintetikus kábítószer) megjelenése új lehetőségeket nyitott. Woodstockban már tömegesen voltak kábszeresek.

Párhuzamosan a társadalomtudományok, a filozófia területén egyszerre voltak jelen, s fejtették ki hatásukat olyan gondolkodók, mint Sartre és Althusser²⁹, Barthes és Foucault³⁰, Marcuse és McLuhan. A marxizmus különböző válfajai rendkívüli népszerűsége tettek szert, különösen a kampuszok világában.

És túl minden tárgyi, technikai és ideológiai okon történt valami, ami mindent megváltoztatott, ami addig érvényes volt. A fogyasztóvá vált tizenévesek éppen azt kezdték mérhetetlen étvágyal fogyasztani, ami e korszak legjellegzetesebb kínálatát jelentette: a rockot, a (mikrobarázdás, később LP-ként rövidített, mára elavult) lemezeket, a tévét, a könnyen emészthető ideológiákat, amelyből elsősorban azt értették meg, hogy a szabadság nekik is kijár. Hogy a szabadság nekik jár elsősorban! Vagyis a fiatalok a világról való közbeszédben nemcsak passzív elszenvédőként, hanem aktív résztvevőként jelentek meg, s ennek következtében a reklám új, kiapadhatatlan célpontjaivá váltak. A háború utáni baby boom „eredményei” ekkor

22 <http://www.saigonbao.com/amazon/page80.htm>; <http://www.lbjlib.utexas.edu/shwv/shwvhome.html>

23 <http://members.tripod.com/~newleftstandard/>; <http://www.media68.com/docs/kolokol.htm>

24 <http://www.unfccc.de/>

25 <http://www.bobdylan.com/>; <http://members.nbci.com/elstongumi/>

26 <http://www.baez.woz.org>

27 <http://www.jimi-hendrix.com>

28 <http://www.usdoj.gov/dea/pubs/lsd/toc.htm>; <http://www.usdoj.gov/dea/pubs/lsd/lsd-4.htm>

29 <http://www.marxists.org/reference/archive/althusser/>

30 <http://www.csun.edu/~hfspc002/foucault.home.html>

ra váltak potenciális fogyasztókká, s őket volt képes Bill Haley³¹, Elvis Presley és a Beatles a zenében megszólítani, de az amerikai autóipar is rájuk kacsintott, amikor olyan „proli Porschét” gyártott, amely egyszerre biztosította a szabadság érzését, a száguldást és a gazdagságot: ez a kocsis a Ford Mustang³² volt.

Ezek a fiatalok nem akartak Vietnamban meghalni, ezért voltak „vevők” a polgárjogi mozgalmakra, a háborúellenes akciókra, s ezért lehetett a jelszavuk a „Szeretkezz, ne háborúzz!” („Make Love, Not War!”). Az önidentitás keresése jellemezte a hatvanas évek első harmadát, a második harmadát a megtalált értékek csiszolása, a harmadikat pedig a túlfűtött élvezet és a brutális állammal szembeni brutális megnyilvánulás. Woodstockban már Jimi Hendrix és Joan Baez volt az Isten, a szex és a kábítószer: Hendrix belehalt: szimbólum lett, Baez életben maradt: ő élő legenda. Mindketten bekerültek abba a panteonba, amely a hatvanas éveknek állíttatott, s amelynek igazi múzeuma Elvis Presley memphisi lakóháza.

De ne ugorjunk ekkorát! Marwick igen nagy teret szentel a rocknak, s ebben messzemenően találkozunk a recenzens egyetértésével. Nem áttal két topten-listát is közzétenni, az egyiket 1956-ból, a másikat 1959-ből. S a másodikon már a korszak (s a rocktörténelem) nagy idolja áll az élen: Cliff Richard, de a topon van Elvis Presley és Paul Anka is. A Beatles – Marwick szerint – az egyik nagy és mindent átszövő topicja a korszaknak. A viták, amelyek az Elvis- és Anka-, valamint a Beatles-rajongók között lezajlottak, nem korlátozódtak a tengeren túlra. A rock nemcsak zene volt, hanem életforma. Legközvetlenebbül a szex és a pia (illetve a kábítószer) társult hozzá. A korszak fiataljai – szemben az ötvenes évek jól fészült, középosztályi értékeket preferáló Amerikájával – a hatvanas évekre fűtültek szüleik avított értékeire. „Ráztak”, ittak, rockkoncertekre jártak, és a fiúk nemcsak kocsikázni vitték a lányokat (ne feledjük: a *kocsikázás*, mint olyan, a gazdagodó Amerikában, az alacsony benzinárak mellett, az ötvenes években bevett szórakozási kategória volt), hanem a kocsikázás közben természetes volt, hogy az aktus is megesett. (1965-ben Michel Schofield egy szexuális szokásokat feltáró kutatást végzett a fiatalok körében – ez volt az első ebben a témakörben –, s ebből megtudhatjuk, hogy jelentősen megváltoztak az USA-ban az erkölcsök, s ezen belül a szexuális szokások is. Jelentősen csökkent az első szexuális aktus bekövetkeztékori életkor.)

A hatvanas évek Franciaországa és Angliája a gyarmatbirodalom elvesztésén túl még küzdött saját politikai és gazdasági terheivel. Angliát az 56-os szuezi válság, Franciaországot az algériai háború és az OAS³³ tevékenysége nyomasztotta. A rock azonban nem törődött a politikával. Sem Kennedy lelövésével, sem Fidel Castróval. Persze a franciáknak a *gloire* fenntartásához kellett, hogy Elvis mellett Aznavour is a placcon legyen. Mint ahogy az olaszoknak kellett Adriano Celentano és Rita Pavone. Az angolok szerencsésebbek voltak, mert egyrészt az amerikai rock anyanyelvükön szólalt meg, másrészt jött a Beatles, s úgy érezték, ők győztek a rockesatában, hiszen a Beatles amerikai turnéi óriási tömegeket vonzottak, a lemezek példányszáma pedig minden addigi csúcspot megdöntött.

Marwick könyvének legnagyobb hibája, hogy Németországot kihagyja vizsgálódásai köréből, bár számos ponton találhatunk utalást – hiszen megkerülhetetlen – az akkor még nyugat-németországi történésekre. A német fiataloknak kellett a legnagyobb küzdelmet folytatniuk szüleik generációja ellen, hiszen a háború után felnőtté vált első generációnak Hitler és Auschwitz szellemisége ellen szükségképpen hasonlóan radikálisan és szélsőségesen kellett fellépni.

31 <http://www.billhaley.co.uk/bill1.htm>

32 <http://www.mustangsmustangs.com/ford.htm>

33 http://www.arab.net/algeria/history/aa_french.html

Németország abban különbözött a Marwick által vizsgált négy országtól, hogy ott együtt jelent meg 1968-ban és a hetvenes években a tekintélyellenesség és az autoriter, marxista ideológián alapuló erőszak. A hely és a kor jellemzője volt a sokszínűség, az egyéni és közösségi autonómia, a központ nélküli hálózatok építése és a heves tiltakozás (nem is eredménytelenül) a porosz típusú autoritatív hagyományok ellen. Az ellenkultúra (counter culture), a házfoglalások, a hétköznapi forradalmasítása sokakat vonzott, annak ellenére, hogy a személyiségformálás eredménye (persze a mából szemlélve) enyhén szólva vitatható volt, s nem mindenkiből lett Joschka Fischer (vagy Lionel Jospin³⁴, aki Michel elvtársként az Internacionalista Kommunista Szervezet, az OCI trockista csoportjának tagja volt, s 2002-ben akár Franciaország köztársasági elnöke is lehet), de megmaradt az erőszakmentesség szintjén. A hetvenes évek elején megalakult kommunista szekták és a városi gerillacsoportok (a Red Army Fraction [RAF], a Forradalmi Sejtek, a Június 2. Mozgalom, amelyeket Marwick is említ) már csak a kapitalizmus szerepmaszkiaként értelmezték azokat az embereket, azokat az ellenségeiket, akiknek az életét kioltani készültek. Megszületett az új szlogen: a „disznó rendszer”, „az USA–SA–SS-imperializmus”, amely ellen fegyveresen kell harcolni.

A gerillák és szimpatizánsaik eltávolodtak a *humánus* ellenkultúrától, radikalizálódtak, komolyan vallották Lukács Györgynek azt a nézetét, miszerint a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál. Am ez a kisebb baj lett volna, ha ennek a gondolatnak az elfogadása nem párosul azoknak az embertelen diktatúráknak az elfogadásával, sőt példának tekintésével, amelyek éppen a hitleri Németországhoz álltak a legközelebb (Mao Ce Tung Kínája, Enver Hodzsa Albániája). A RAF valódi harcot vívott, fegyverekkel, terrorcselekményekkel, emberrablásokkal, s ezzel valóban nem illeszthető a Marwick által vizsgált országok sorába, hiszen a paradigmaváltás az USA-ban és Európa nyugalmasabb (?) felén végül is békésen beépült a társadalmi közbeszédbe (persze beépült Németországban is, de *annak ellenére*, ami ott történt), s ma már – csak némi túlzással – a közgondolkodás alapját azok az értékek jelentik, amelyek a hatvanas években forrtak ki (még akkor is, ha Jospint támadják a múltja miatt...).

A NÉGY ORSZÁG

Marwicknak, a kutatónak jogában áll azt és éppen azt a négy országot kutatása tárgyául választania, amelyet választott, egy komoly tudóstól azonban joggal elvárható, hogy a prezentáció belső logikája kikezdetlen legyen. A fehér, északi félteke (amely azóta jelentősen bebarant, besárgult, sőt befeketedett) Marwick által választott négy országa a világkultúra legdominánsabb szereplői voltak (és Németországgal kiegészítve maradtak máig is), tehát ami ott történt, annak hatása végighullámozott a fehér kultúrán (s mint látjuk, a sárgán és a feketén is). Salazar Portugáliája és Franco Spanyolországa a téma vonatkozásában, az adott időszakban szóba sem jöhetett.

Éppen Németország kihagyása miatt érdemes megvizsgálunk, hogy ezek az országok milyen szerepet játszottak a második világháborúban. S ezt azért kell megtennünk, mert a háborús sokk kiheverésének évtizedes pillanata az, amiről beszélünk. Az Egyesült Államok a Szövet-ségesek élén harcolt a náci Németország ellen, de a Pearl Harbour-i japán bombázástól elte-

34 A jobboldali sajtó természetesen élesen támadja Jospint, annak ellenére, hogy egykori „ifjúkori intellektuális kalandja” (ezek az ő szavai) során csoportja éppen a Moszkva-barát Francia Kommunista Párt kommunistáinak ki-szorítására törekedett.

kintve közvetlen anyagi kár az országot nem érte. Az USA ugyan jelentős ember- és anyagi veszteségeket szenvedett, de idegen katona nem tette lábát a földjére.

„Az USA kivételével a háború végén a harcoló felek országai romokban heverték”³⁵, ráadásul a háború előtti nemzetközi rendszer összeomlott, és elképesztően megerősödött a Szovjetunió, amely – miközben a gyarmatbirodalmak összeomlottak – egyre nagyobb európai és ázsiai területek felett szerezte meg az ellenőrzést.

Nagy-Britanniában szintén nem szálltak partra németek, de Angliába elég mélyen behatoltak a német bombázók, amelyek jelentős anyagi és emberveszteséget okoztak. A britek közelről érezték a háborús veszélyt, s mind lelkileg, mind anyagilag sokkal jobban megszenvedték a háborút, mint az amerikaiak. A britek talpra állása sokkal tovább tartott, mint az amerikaiaké. A háború utáni években a britek szegények voltak, ma el sem tudjuk képzelni, hogy a jegyrendszer 1950-ig tartott, s a gazdasági fellendülés csak az ötvenes években kezdődött meg, ám az elsők között valósították meg a jóléti államot, az állampolgári jogon járó társadalombiztosítást és a szociális nyugdíjat.

Franciaország felét a németek megszállták (Párizst is), voltak kollaboránsok és voltak ellenállók, ami a nemzetet megosztotta. (Alain Resnais filmje, a *Szerelmem, Hiroshima* ennek a traumának talán a legjelentősebb feldolgozása.) Franciaországban a németek jelentős pusztítást vittek végbe, elhurcolták a baloldaliakat, a zsidókat, az ellenállókat, és nemcsak francia katonákat gyilkoltak meg, hanem polgári lakosokat is. A tradicionális német–francia ellentét a háború után kibékíthetetlennek látszott. (Később, hála a Szovjetunióknak és a hidegháborúknak, mégis kibékültek...)

Olaszország, szemben a három másik országgal, nem a Szövetségesek, hanem a náci Németország oldalán állt, őket az amerikaiak szabadították fel. A négy ország közül Olaszország volt a háború előtt is a legszegényebb, s a háború utáni években ott tartott a legtávolabbi a helyreállítás. Ennek különös oka volt még az ország északi és déli része közötti – máig tartó – óriási gazdasági, kulturális különbség.

Nagy-Britannia alkotmányos monarchia volt (s maradt máig), Franciaország köztársaság, de mindkettő jelentős gyarmatbirodalommal rendelkezett. Az USA prezidenciális demokrácia, amely még a hatvanas évekig hordozta a korábbi rabszolgatartó világnak, a feketeellenességnek minden kínját. Olaszországot a Mussolini-trauma máig kiheverhetetlenül, feldolgozhatatlanul nyomasztja (lásd napjainkban az unoka politikálására adott hisztérikus választ).

Az ötvenes évek végére a még fennálló régi birodalmak is megértették, hogy a formális gyarmatosítást fel kell számolni. Az 56-os szuezi kaland volt talán az utolsó kísérlet a globális gyarmati hatalom visszaállítására, ám az USA nyomására „lefűjták a hadműveletet” (Hobsbawmtól kölcsönözve a kifejezést). 1960–1962-ben szinte az összes még megmaradt afrikai brit és francia gyarmat függetlenné vált, és a többi is hamarosan követte. A hetvenes évekbe a gyarmatbirodalmi korszak véget ért.

A négy országot eltérő múlt, eltérő értékrend jellemezte, s amit kulturális forradalomként értelmezünk, az végső soron ezeknek az értékrendeknek a másfél évtized alatti kiegyenlítődését eredményezte, majd világstandarddá tette azt. Franciaországban és Olaszországban a katolikus vallás és a családi tradíciók erősebbek voltak, mint az USA-ban és Angliában. Ugyanakkor Franciaország a kontinens legdinamikusabban fejlődő országa volt, hatalmas demográfiai robbanással. Ez a helyzet az ifjúsági probléma iránti különös érzékenységet és az ennek következtében létrejövő kutatásokat generálta. Az algériai háború elleni tiltakozás jelentette azt a kö-

35 Hobsbawm, Eric J.: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története*. Ford. Baráth Katalin. Budapest, 1998, Pannonica, 222. o.

zös kapaszkodót, amely a fiatalokat és a baloldaliakat, a liberálisokat összekötötte. Az erős kommunista párt és a brutális rendőrség állandóan ébren tartotta az ellenállás gondolatát.

Franciaországban 1959-ben jött létre a *Radio Europe No. 1.*, amely a fiatalokat célozta meg műsoraival. A hatvanas évek fordulójára izmosodott meg a filmes Nouvelle Vague, amely a XX. század legerőteljesebb filmes irányzata lett. S a franciák a pop-rock területén sem hagyták magukat kiszolgáltatottá válni az angolszász kultúrának, saját sztárjaik a tengerentúliaknál is népszerűbbek voltak (Johny Hallyday, Françoise Hardy stb.). Megalakult a *J2* magazin, amely a fiatal lányokat választotta célközönségének.

Olaszország lassabban ébredt, lassabban csatlakozott a nagy trendhez. Ifjúsági magazinjuk ekkor nem volt, csak a kommunisták 1958-ban indított *Nuove Generazione* című lapja szolgált némi „forradalmi” munícióval, de aztán 1963-ban megindult a *Ciao Amici*, amely már a kulturális forradalom toposzaihoz igazodott. Az ő nemzeti sztárjaik hozzánk könnyebben jutottak el „legálisan”, mint az amerikai és az angol sztárok: Bobby Solo, Celentano, Modugno, s a San Remo-i fesztivál sem tartozott a tiltott gyümölcsök közé. A muzikális olaszok pop-rock magazinja lett a *Sorrisi e Canzoni*. Az olasz fiatalok számára a lázadás első lépése a családtól való szabadabbá válás volt, s ebben a zene, a bulik, a nagy közös együttlétek jelentették az első, ám meghatározó lépést.

Az 1958–1963 közötti időszakot, amelyet Marwick a hatvanas évtized első korszakának, a nagy fellendülésnek nevez, az új ifjúsági kultúra kibontakozása jellemezte. Érdekes, hogy a fiatalok önfelzabardítása mellett a szülők is felszabadultabbakká váltak, amely nyilván összefüggött a jóléttel, az egzisztenciális gondok csökkenésével, a háború emlékének távolodásával. A fiatalok mentalitása hatott a szülőkére, s ez visszahatott a fiatalokra, egy sajátos iterációs folyamat indult meg, amely az ifjúsági szubkultúra erősödésének biztos bázisává vált.

Anglia tradicionális munkásosztállyal rendelkezett, ezért hagyományai sokkal nehezebben voltak megváltoztathatók, mint az amerikaiaké. A francia és az angol munkásosztály létszáma a háború után indult jelentős növekedésnek. Az USA új, ezekben az években kibontakozó nagy nemzeti mítosza a *middle American* volt, a felfelé nivellált közép. De a négerkérdés ignorálhatatlanul ott lappangott minden progresszív megnyilvánulás mögött.

A KORSZAKOT MEGALAPOZÓ MŰVÉSZET ÉS POLITIKA

A háború utáni világot egyszerre jellemezte a felejteni akarás, az újrakezdés vágya és a múlt tisztázásának az igénye. Azok a fiatalok, akik nem vagy csak gyerekként élték át a háborút, s nem voltak markáns emlékeik, csak szüleik elbeszéléséből, az irodalomból ismerték a borzalmakat, amelyeken az előző generációk keresztülmentek. De ismerték abból a lenyomatból is, amelyet megtapasztalhattak: saját társadalmuk, saját környezetük értékeiből. A szülői generációja egyszerre akarta restaurálni és teljesen megváltoztatni a múltat. Angliában a gyarmatok elvesztése még a manchesteri prolinak is fájdalmat okozott. A franciák is fájalták gyarmataik elvesztését, de Algéria nem hagyta lanyhulni éberségüket.

A gazdasági fellendülés mind a négy országot (ha eltérő mértékben is) jellemezte. Ehhez olyan szociális intézkedések társultak, mint a fiatalok nagyobb arányú iskolázásának lehetősége, a lakáskörülmények javulása (bár a panel azért végig kísértett Európán...), a bérekből, a fizetésekből nagyobb hányad maradt az úgynevezett differenciált fogyasztási javakra, mint korábban, s a kontraszt különösen a háborús és a háború utáni szűkösséghez képest volt jelentős. S valamennyi ország társadalma nyitottabbá vált, részben a továbbtanulók nagyobb aránya, részben a technikai kihívások miatt (kellett a képzetesebb munkaerő).

Ám valóban, mind a francia filmes Nouvelle Vague-ban, mind az angol irodalmi új hullámban, mind az olasz és amerikai társadalomkritikai irodalmi művekben jelentős teret kapott a létező kapitalizmus bírálata. A szereplők között sok volt a munkás, az elesett, esélytelen ember, a társadalomból kiábrándult, a társadalommal szembe forduló hős.

Nem tudtuk (magam is csak Marwick könyvéből tudtam meg), hogy 1955-ben Angliában még börtönbüntetésre ítélték egy könyvárust, mert raktáron tartotta D. H. Lawrence *Lady Chatterley szeretője* című könyvét. S hogy az USA-ban is 1960-ig kellett várni, amíg egy bíróság kimondta, hogy ez a könyv „nagy és kiváló regény, és szerzője a korszak egyik legnagyobb írója”. S még mindig a cenzúránál maradván, 1961-ben börtönbüntetésre ítélték egy San Franciscó-i könyvkereskedőt Henry Miller *Ráktérítő* című regényének árusításáért.

A korszak nagy amerikai regényei, John Updike *Nyúlcipője*, Ken Kesey *Száll a kakukk fészkére*, Kerouac *Úton*, Joseph Heller *A 22-es csapdája* című regénye, Mary McCarthy³⁶ *A csoportja* – amely egyike volt a szexualitást a mű középpontjába állító írásoknak –, szinte kivétel nélkül az új életérzésről szóltak, s kultuszregénnyé váltak.

Az amerikai irodalmi tradíciókból következően a társadalomkritika az amerikai regényekben sokkal áttételesebben jelent meg, mint akár az angol, akár az olasz regényekben, de a korszakra jellemző volt, hogy a regény is igyekezett szembenézni a szociális és morális kérdésekkel (Baldwin, O'Brien).

Az olasz irodalomban olyan mára már vitathatatlanul klasszikussá vált figurák jelentek meg, mint Pavese, Calvino, Moravia, a hatvanas évek irodalmi változásainak fő meghatározó személyiségei, s persze Lampedusa és Eco, akik mára a világ kultúrájáról szóló közbeszéd állandó szereplői lettek. Ezek a szerzők egyrészt szociális és morális problémákkal foglalkoztak műveikben, másrészt allegorikus és nem naturalista eszközökkel jelenítették meg mondanivalójukat. A korábbi évtizedre jellemző *neorealizmus* lassan átadta a helyét a sokkal differenciáltabb művészi eszközöknek, ám egyben előkészítette a később született művek fogadását.

A zene mellett a mozi volt a legnagyobb hatással a közgondolkodás változására. A film mindaddig utolsó nagy korszakát élte ekkor, s azóta csak a silányodás, a kommercializálódás jellemzi. Miközben az európai film szinte túlzottan finommá, szenzibilissé vált (Fellini, Godard, Truffaut, Chabrol), s egyszerre volt direkt és rendkívüli választékossággal áttételes (gondoljunk Anita Ekberg kalapjának repülésére a Szent Péter-bazilika tetejéről), allúziókkal teli, addig az amerikai filmben megkezdődött a napjainkig tartó prostitualizálódás, legalábbis ami a hollywoodi (nyugati parti) moziét illeti. Nem tudhatjuk, ma különösen nem, hogy Warhol két nagy statikus mozija (a második tizenkét órán át az Empire State Building kapuját vette, fix kameraállásból) hová sorolandó: a keleti parti alternatív mozihoz vagy a képzőművészeti performanszokhoz?

A képzőművészetben a nagy robbanás a hatvanas évek első felére esett. Ekkorra vált máig visszavonhatatlanul a művészet fővárosává New York. S ennek a pénzen kívül még egy jelentős oka volt: jelesül az, hogy témérdek művész menekült Hitler elől Amerikába. Az izmusok egymásmellettisége jellemezte a korszakot, a pop-art és az absztrakt expresszionizmus a tasizmussal, a neo-dadával és az új realizmussal jól megfér.

Marwick rendkívül részletesen ismerteti a korszak képzőművészetét, ebből azonban azt tartom feltétlenül kiemelendőnek, hogy ezekben az években Yves Klein, Andy Warhol³⁷, Roy Lichtenstein³⁸ (és mások) visszavonhatatlanul Amerikába helyezték át a képzőművészeti súly-

36 Mary McCarthy még a hatvanas évek végén elment Vietnámba, és megírta riportkönyvét, amelyben értelmetlennek minősítette az amerikai jelenlételet a nagy *kantinban*, a vietnamiak ellen folytatott háborút.

37 http://www.artcyclopedia.com/artists/warhol_andy.html

38 http://www.artcyclopedia.com/artists/lichtenstein_roy.html

pontot, s kijelölték a következő évtizedek útját. Mindez persze nem jelenti azt, hogy Európában ne lettek volna gigászi képzőművészek, de őket is Amerika tette nagygyá. A brit Henry Moore³⁹ és Francis Bacon⁴⁰ vagy az olasz Eduardo Paolozzi⁴¹ párhuzamosan volt jelen Európa és az USA galériáiban. S amiről Marwick nem szól: ekkor szabadult el a kortárs művészek műveinek ára. Ekkor, 1959-ben épült a Guggenheim Múzeum⁴², s ekkor indult el a nagy kortárs gyűjtemények fejlesztése.

Persze a franciáknak volt egy behozhatatlan előnyük. Amíg a század nagy klasszikusai mint Picasso⁴³, Chagall⁴⁴ stb. éltek, addig a mitikus hegemonia (hiába tevődött át a centrum New Yorkba) mégis megmaradt Párizsnak. Aztán amikor ezek a nagyok meghaltak, Párizs a második, majd a harmadik helyre szorult, s most, a német újraegyesítés után a művészetek nagy központjainak csupán az egyike.

A RASSZIZMUS (ELLENI HARC)

Az USA hatvanas évekbeli történetének legfontosabb jelensége a rasszizmus elleni küzdelem volt. Az amerikai társadalom számára létkérdéssé vált a feketék és fehérek viszonyának megváltoztatása. Az USA-ban a négerkérdést illetően óriásai különbségek voltak a *Deep South* (mély Dél, magyarabban: a sötét Dél) és a liberálisabb Észak között. A rasszizmus elleni küzdelemben való részvétel a felvilágosult, liberális értelmiségiek számára természetes kötelesség, a feketék számára pedig létkérdés volt. Számunkra elképzelhetetlen volt, hogy amit mi kommunista propagandának hittünk (Amerikában verik a négereket, létezik a szegregáció, a déli államokban az autóbusszon csak külön részen utazhatnak a feketék, hatalmas gettókban több százezren élnek stb.), az csak a szépitett változata volt a valóságnak. A művelt világ (egyik) szégyene volt az amerikai rasszizmus. Azon persze elgondolkodhatunk, hogy bár az USA nagyjából rendezte a feketék helyzetét (az Öböl-háborúban kitűnt színes bőrű Colin Powell⁴⁵ Bush jr. külügyminisztere), Martin Luther King halála napja az USA-ban nemzeti ünnep, munkaszüneti nap, azonban „házon kívül” a *coca-kolonializmus*nak nevezett, immáron gazdasági álcába bújtatott globalizmus, ha nem is finkelsteini⁴⁶ értelemben, de nem oldódott meg. (S amikor e sorokat írom, vitathatatlan tényként kiderült, hogy Lumumbát valóban az amerikai titkosszolgák gyilkolták, gyilkoltatták meg!)

A hatvanas évek első felében szerte az USA-ban, természetesen elsősorban a sötét Délen (Alabamában, Dél-Karolinában, Mississippiben), de az egyetemi kampuszokon is jelentős mozgólódások kezdődtek, amelyek aztán tömegmozgalomba torkolltak. Martin Luther King, a mozgalom karizmatikus vezetője szinte egyszerre volt ott minden helyszínen, beszédeket tartott, s radikális, de békés megoldást követelt a hatalomtól, amely teljesen felkészületlenül szemlélte a feketék felszabadítási törekvéseit. A feketék és fehérek közötti szakadék rendkívül mély volt. A feketemozgalmak elsősorban a szociális különbségek (alacsonyabb iskolázottság, ennek következtében alacsonyabb keresetek, rosszabb életkörülmények, s mindez tetéve a diszk-

39 http://www.artcyclopedia.com/artists/moore_henry.html

40 http://www.artcyclopedia.com/artists/bacon_francis.html

41 http://www.artcyclopedia.com/artists/paolozzi_eduardo.html

42 http://www.guggenheim.org/new_york_index.html

43 http://www.artcyclopedia.com/artists/picasso_pablo.html

44 http://www.artcyclopedia.com/artists/chagall_marc.html

45 <http://www.state.gov/secretary/>

46 <http://www.salon.com/books/review/2000/08/30/finkelstein/>

rimináció közvetlen formáival, a kirekesztés megannyi anakronisztikus módjával) megváltoztatását követelték. Mozgalmaik akkor váltak a hatalom számára igazán félelmetessé, amikor elérték a nagy egyetemeket, a gazdag keleti és nyugati parti városokat, sőt Washington-t is. Csak fokozta a hatalom tehetetlenségét, hogy az akkor már igen elterjedt televízió ezekről a tüntésekről élőben számolt be.

Az események 1960-ban kezdődtek, s 1963-ra érték el tetőpontjukat. Ahogy az amerikai cenzúra elképzelhetetlen volt számunkra, ugyanúgy az is, hogy 1963-ban M. L. K. vécépapírra írt üzenetét csempészték ki az alabamai börtönből (*Letter from Birmingham Jail*). A néger-egyenjóságáért folyó küzdelem fokozatosan az egész Egyesült Államokra kiterjedt, Los Angeles-től Saint Louisig, Philadelphiától Chicagóig. 1963 nyarán csak Kaliforniában ezeröttszáz tüntetés zajlott! S ezek jelentős része a rendőrségi beavatkozás miatt, a szervezők szándéka ellenére, de a résztvevők kezdeményezésére brutalitásba torkollott. 1963. augusztus 28-án zajlott a híres *March on Washington for Job and Freedom*, amelyet M. L. K. vezetett, ő mondott beszédet, innen származik a később Woodstockban is elhangzó dal címe, az *I Had a Dream*.

John Fitzgerald Kennedy polgárjogi törvénye és Robert Kennedy legfőbb ügyész (J. F. K. fivére) üzenete a Fehér Házból (*A White House Special Message on Civil Rights*) a következő területeken tett ígéreteket a feketéknek: szavazati jog, a polgári jogok kiterjesztése, a munkához és a tanuláshoz való jog, a lakóhelyi deszegregáció és végül a közpénzek feketék számára kedvezőbb elosztása, a speciális területeken pedig a közpénzek fokozott folyósítása. Ez az üzenet azt jelezte, hogy a központi hatalom kész lett volna lépni, de egy olyan szövetségi állam esetében – teszem hozzá én –, mint amilyen az USA, a problémák megoldása nem ilyen egyszerű. Hiába lett 1964-ben M. L. K. az év embere a *TIME* magazinban, s kapott Béke Nobel-díjat, a rasszizmus elleni harc, a feketék jogainak kivívása egyáltalán nem fejeződött be. (M. L. K. 68-as meggyilkolása után, napjainkig nem fejeződött be a feketék harca, kétségtelen azonban, hogy nagyon jelentős előrelépések történtek.)

Olaszországban nem volt érzékelhető színes kisebbség, azonban a sok Amerikában élő olasz emigráns miatt különösen érzékenyek voltak a tengerentúli történésekre. Olaszországnak szegregációs, kisebbségi problémái az Ausztriához tartozó Dél-Tirollal kapcsolatban voltak. Franciaország küzdött az algériaiak ellen, s ott voltak a tengerentúli területei (Guinea, Guadeloupe, Martinique, Reunion) is. A britek a Commonwealth országaiból betelepülőkkel voltak elfoglalva, és még ott volt a máig tartó ír kérdés is. Angliában a színes bőrűek leginkább a nagyvárosokban telepedtek le, azok közül is eminensen Londonban. Mind Párizsban (illetve Párizs környékén), mind Londonban kialakultak gettósodott, bevándorlók által lakott negyedek, s ha az amerikai négerkérdéshez hasonló mértékben nem is jelentek meg a gondok, máig tartóan a brit és francia társadalom megoldatlan problémái közé tartozik a színes bőrű, soknemzetiségű kisebbségek helyzete. Mindkét országban létrejöttek a bevándorlók, a színes bőrűek szervezetei, s voltak különböző atrocitások is, de ezek meg sem közelítették az amerikaiakat.

1964–1969

A hatvanas évek közepét Marwick azzal jellemzi, hogy ekkor kiteljesedett a technológiai forradalom, éleződött az űrverseny az oroszok és az amerikaiak között, s az USA abszolút dominanciára tett szert a technika, a technológia terén. Amerikában kialakult az „új munkásosztály”, amely már nem jellemezhető a szociológia korábbi kategóriáival: rendkívül képzett, és a technológiai fejlődésnek köszönhetően munkájában egyre kisebb szerepe van a fizikai erőfelfejtésnek. Ugyanakkor a tömegtermelésnek köszönhetően a háztartásokban rohamosan ter-

jedt a mosógép, a frizsider, új, szintetikus anyagok vették át a nehéz és drága fémek helyét. De a szintetikus anyagok s különösen a freonnal hajtott aeroszolk megjelenése a katasztrofális környezetszennyezés kezdetét is jelentette. Ekkor alakultak meg az első multinacionális vállalatok (például az UNILEVER Angliában). De ekkor került forgalomba a fogamzásgátló tabletták első generációja, amely – mint látni fogjuk – a szexuális szokások liberalizálódásának egyik generálója lett, miként a környezetszennyezés a környezetvédelmi mozgalmaknak. A gazdasági növekedés különösen Franciaországban és (Nyugat-)Németországban folyamatos és rendkívül meggyőző volt, e két országot csak Japán előzte meg. 1960–1970 között Japánban (éves átlagban) 10,6 százalék, az USA-ban 4,6 százalék, az Egyesült Királyságban 2,8 százalék, Franciaországban 5,7 százalék, Olaszországban 5,2 százalék volt a gazdaság növekedése. Az USA a háború után nagyon magas (gazdasági) szinten volt, ezért esetében még ez a növekedési ráta is elképesztően nagy.

A gazdasági növekedéssel együtt járt a nők munkába állása és a kisvállalkozások tömeges születése. Olaszországban növekedett az Észak és Dél közötti gazdasági különbség, az USA-ban is a feketék között található a legtöbb szegényt. Valamennyi országban jelentősen csökkent a mezőgazdasági népesség, stagnált az iparban foglalkoztatottak száma, és nőtt az úgynevezett harmadik szektorban foglalkoztatottaké.

Az Egyesült Államokban még Kennedy elnöksége idején a legfelsőbb kormányzati szinten napirendre került a szegénység elleni küzdelem problémája, s ennek nyomán született meg az elnök üzenete a kongresszushoz, amely azonban nem hozta meg a szükséges eredményeket. Anglia ekkor már Európa legfejlettebb szociálpolitikájával rendelkezett: állampolgári jognal járt az orvosi ellátás (National Health Service), az alapnyugdíj, az iskolai képzés, a lakáshoz jutás segítése (szociális lakásépítésekkel). Ekkor született meg a jóléti állam fogalma (welfare state), amely – legyünk akár marxisták, akár nem – mégiscsak megágyazott számos olyan ideológiának, társadalmi gondolatnak, amely soha nem születhetett volna meg, ha nincs mögötte a jóléti állam nyújtotta biztonság. (Szóval: alap meg felépítmény..., ha még dereng valami.) Franciaországban az angolok 100 százalékos egészségügyi támogatásával szemben *csak* 80 százalékos volt az állami támogatás, ám itt is megkezdődött az új szociális biztonsági rendszerek kiépítése. Olaszország azonban még nem tudott felzárkózni e két európai országhoz.

A szociális és gazdasági változások mellett elengedhetetlenül szükséges volt az oktatási rendszer kompatibilissé tétele a megváltozott világhoz, hiszen azokban az országokban, ahol intenzív mozgás volt a faluból a városba, az iskolázatlan és a városi (ipari) kultúrát nem ismerő tömegeket kellett a munkásosztályba integrálni, ennek pedig az iskola a legmegbízhatóbb és leghatékonyabb eszköze. Az Egyesült Államokban a *middle class* mitológiája ugyan elfogadottá vált, ez a középosztálynak nevezett réteg napjainkig a legheterogénebb mind iskolai végzettségben, mind társadalmi eredetben, mind jövedelemben. Bár kétségtelen, hogy jövedelmét tekintve felette van egy olyan határnak, amely már a jólét küszöbét jelenti, az új munkásosztály helye a társadalomban definiálatlan maradt. Különösen azért, mert a kék- és a fehérgalérosok között még maguk az e csoportokba tartozók is rossz kritériumok alapján tesznek különbséget, bár kétségtelen, hogy jelentős a szakadék azok között, akik fizikai energiájukat is felhasználják a munkavégzés során, és azok között, akik ezt nem teszik.

Johnson elnök hirdette meg a *great society*-t, s elnöksége alatt született meg a *Civil Rights Act*, az új oktatási program, valamint a *Food Stamp Act* (a szegényeknek juttatott élelmiszerjegy-akció, amelynek során finom technikák alakultak ki arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet az élelmiszerjegyet alkoholra beváltani), illetve a *Social Security Act*.

Franciaországban az új munkásosztállyal kapcsolatos vizsgálatokra jelentős tudományos kapacitásokat mozgósítottak, itt elsősorban Alain Tourain nevét és munkásságát kell kiemelni.

A négy ország közül Anglia képviselte a legzártabb világot a társadalmi mozgások tekintetében. Bár ott is megindult az oktatás átalakítása és reformja, s bár a háború után az elit egyetemekre is (Oxford, Cambridge) bekerülhettek tehetséges szegény gyerekek, a régi, patinás és drága iskolák megmaradtak, s azokat csak az elit (értsd: gazdagok) gyerekei látogatták – mindközönségesen pénzügyi okok miatt.

Olaszországban az 1949–1967 közötti időszakban a felsőfokú iskolákban tanulók között az apa foglalkozása szerint negyvenszeres volt a különbség, ami azt jelenti, hogy a felső társadalmi osztályból származó hallgatók aránya negyvenszer nagyobb volt, mint az alsó osztályokból érkezőké. 1963-ban az Egyesült Királyságban megszületett a *Robbins Report on Higher Education*, amelynek nyomán nyitottabbá vált az egyetemi képzés, s ebben az időben talán az egész világon a legnyitottabbá.

IDEOLOGIÁK, IDEOLÓGUSOK

S itt elérkeztünk a hatvanas évek karakterét meghatározó mozgásokat kiváltó elméleti, ideológiai fogalmak bemutatásának szükségességéhez. Marwick szerint bekövetkezett a paradigmák eltolása a legvégső határokig, vagyis bekövetkezett a kreatív szélsőségesesség (creative extremism). S ezt a szerző a *strukturáliszmusban*, a *konceptualizmusban* és az *indeterminációban* véli felfedezni, valamint a *represszív toleranciában*, a *világfaluban* és az *authorok halálában* – utóbbi természetesen áttételesen értendő.

Amerikában a kreatív szélsőségesesség legkarakteresebb példái M. L. K. erőszakmentes demonstrációi a feketék szabadságjogaiért, egyáltalán, M. L. K. politikai mozgalma, amelynek jelszava a szabadság és engedékenység volt. King új módszereket alkalmazott harcában, új módon kommunikálta mozgalmának célkitűzéseit, és felhasználta a televíziót, a magazinokat, a kísérleti színházat is.

A korszak ideológiáját Marcuse, Levi-Strauss, Barthes, Lacan, Althusser, Foucault, Derrida, McLuhan, Leary⁴⁷ és persze Sartre „szállították”.⁴⁸ Ezeknek a tudósoknak az elméletei megkülönböztetett figyelmet érdemelnek. Először azért, mert különösen kialakított szargonjukkal saját társadalmuk változó napjainak állapotára reagáltak. Másodszor azért, mert ők – bár rendszerint triviálisan és szlogenné formáltak – mégis direkt módon befolyásolták a diákokat és mindazokat, akik az ellenzéki mozgalmakba, demonstrációkba bekapcsolódtak, azzal kapcsolatba kerültek a késő hatvanas években. Harmadszor azért, mivel nagyon merészek és extravagánsak voltak, s ezzel a hatvanas évek intellektuális kultúrájának fontos aspektusát voltak képesek kifejezni. Negyedszer pedig azért, mert (talán kivéve McLuhant és Learyt) intellektuálisan nagyon izgalmasak és kihívóak voltak, és erős hatást gyakoroltak az intellektuális világra – olyan formában, amelyet posztmodernizmusnak lehetne nevezni.

47 Timothy Francis Leary (1920–1996) amerikai pszichológus, a kábítószer-használat egyik legismertebb szószólója, hirdetője az USA-ban. A Harvardon írók, képzőművészek és zenészek körében folytatott kísérleteket hallucinogén anyagokkal, illetve azok tudatformáló hatásával. Tőle származik a „turn on, tune in, drop out” szlogen, amely az ellenkultúrában rendkívül népszerűvé vált. A kábítószeres propagálásáért Nixon „Amerika legveszélyesebb emberének” nevezte. Vélhetően Leary nyomán az Országos Pulmonológiai Intézetben (Korányi) is folytak – feltételezésem szerint félhivatalos – kísérletek pszichedelikumokkal művészek részvételével.

48 Az *Élet és Irodalom* 1968. évi 13. számában B. L. E. (Bajomi Lázár Endre) cikke olvasható Francia viták a strukturáliszmusról és a marxizmusról címmel. Ebben hangsúlyosan említi Foucault *A szavak és a dolgok* című könyvét mint az elmúlt év legnagyobb (tudományos) bestsellerét. Csak oda kellett volna figyelniünk...!

Olvasóként, recenzensként úgy gondolom, hogy minden korszak filozófusa képes kritikai választ adni kora társadalmának még a legszélsőségesebb megnyilvánulásaira is. (Ez az állítás természetesen a diktatúrákban élő filozófusokra nem, illetve csak erős megszorításokkal értelmezhető.) A hatvanas évek filozófusai olyan problémákra irányították a figyelmüket (például a szemiotika és a jelek tanulmányozása), amelyeket korábban nem kellő komolysággal tanulmányoztak.

Volt azonban valami, amit nem vitattak: a történelem és a társadalom kapcsolatát, aminek értelmezését Marx fejlesztette ki. S megtartották Marx Hegeltől átvett elvét, jelesen azt, hogy az uralkodó osztály minden történelmi szakaszban azáltal tartja fenn domináns helyzetét, hogy a többi osztályra ráerőlteti az ideológiáját.

Valamennyien élesen kritizálták a Szovjetuniót, és a francia filozófusok különösen elítélték a hivatalos, a Francia Kommunista Párt által vallott marxizmust, de abban megegyeztek, hogy a kor társadalmá burzsoá jellegű, s abban a kapitalista ideológia uralkodik, amely kétarcú, és hogy a társadalomnak szembe kell szállnia az uralkodó hatalommal, hogy egy jobb, alternatív társadalom vegye át a helyét.

Marcuse, aki a kapitalizmus legélesebb bírálója volt, azt vallotta, hogy a szovjet és az amerikai társadalom konvergál, az USA-t demokratikus totalitarista társadalomként jellemezte, s ennek az elvnek az alapján hirdette antikapitalizmusát. Marcuse óriási hatással volt a korszak fiataljaira mind Európában, mind az USA-ban. Neomarxistaként támadta az antihumánus kapitalista államot, az ipari civilizációt. (Az ő tanítványa volt Kaliforniában a nálunk is jól ismert és frizurája után összetéveszthetetlen Angela Davies.)

Ekkor született meg McLuhan világfalu- (global village) elmélete, amely a kommunikációs társadalom (és annak minden veszélye) első kinyilvánítása volt, valamint az a felismerés, amelyet a rendszerváltozás után mi is megtapasztalhattunk, hogy a médium maga az üzenet (the medium is the message). Világhírűvé vált könyve a Gutenberg-galaxisról, máig a kommunikációelmélet alapműve.⁴⁹ S ma már kimondhatjuk, valamennyi *guru* közül ő volt az, akinek a jövődölései a legnagyobb mértékben megvalósultak.

Roland Barthes kijelentése, hogy a szerzők, az authorok halottak, azt jelentette, hogy *csak a szöveg számít*.⁵⁰

Nálunk Timothy Leary neve a többiekénél kevésbé ismert, holott az USA nyugati partján az egyik legjelentősebb guru volt. A hatvanas években már középkorú férfiként (1920-ban született) azonosult az ifjúsági szubkultúrával (sokan infantilisnak tartották a UC Berkeley kampuszán PhD-t szerzett klinikai pszichológust), aki alapítója volt a *Psychedelic Review*-nak, s a börtönt is többször megjárta. Lapjában a kábítószer s annak fogyasztását hirdette, s véleménye szerint a drog az ifjúság médiuma (medium of the young).

Foucault, a francia intellektuális élet egyik központi figurája, Learyhez hasonlóan homoszexualitásával kilógott a polgári sorból. Nálunk csak 2000-ben jelent meg az a műve, amely 68 Párizsában – ha túlzás is azt mondani, hogy mindenki által értett kézikönyv, de mindenképpen – a fiatal értelmiségiek egyik fontos olvasmánya lett. Ez a mű *A szavak és a dolgok*. Foucault bon mot-ja volt: ők (mármint a fiatalok) nem csinálják a forradalmat, ők maguk a forradalom.

Franciaország rendelkezett a legerősebb ideológiai, filozófusi háttérrel. Marcuse – bár a második világháborút már az amerikai hadseregben töltötte, mégiscsak – importként érkezett

49 McLuhan, Marshall: *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Ford. Kristó Nagy István. Budapest, 2001, Trezor, 331 o.

50 <http://www.we.got.net/~tuttle/>

Amerikába, s emellett számos francia tudós gondolatait is importálták az országba. Az amerikaiak sokkal pragmatikusabbak voltak az európaiaknál, de erre jó okuk volt: a fekete polgárjogi mozgalom és a vietnami háború.

Olaszországban Umberto Eco, Italo Calvino és Nanni Balestrini⁵¹ közel sem töltöttek be olyan meghatározó szerepet, mint a francia és az amerikai fiatalok nagy szellemi idoljai. Az áthallás azonban – már csak a földrajzi közelség miatt is – igen erős volt: Párizs hatása nagyon erősen kisugárzott Olaszországra. Mint ahogy Párizs kisugárzása egészen az USA nyugati partjaiig érezte hatását.

A MŰVÉSZETEK A KORSZAK MÁSODIK SZAKASZÁBAN

Marwick nyolc pontban foglalja össze a hatvanas évek csúcskorszaka (high sixties) művészetének jellemzőit:

1. A különböző kultúrák keveredése (például elit és populáris kultúráé).
2. A határok elmosódása mind az egyes művészeti ágak (képzőművészet, zene, színház stb.), mind a műfajokon belül, amelynek legkarakteresebb példája a happening.
3. A konceptualizmus megjelenése.
4. Aleatorikus, meghatározatlan, bizonytalan jelentések⁵².
5. Partecipáció (itt megint a happeningekre kell elsősorban utalni).
6. A technológia behatolása a művészetbe (mobilok, konkrét zene, elektromos, illetve elektronikus zene, pszichedelikus show, s itt Leary emelendő ki).
7. Radikális kritizmus, forradalmi hozzáállás.
8. Egyszerre szociális és kulturális töltetű műalkotás, amely maga az ellenkultúra.

Az USA és Nagy-Britannia szinkronban volt: a popzene és a divat a korszak ifjúsági közbeszédének legfontosabb témájává vált. Vallották, hogy az a művészet, amit annak neveznek. A szuperrealizmus és a pop-art, illetve az op-art (előbbi a szlovák eredetű Warhol nevéhez fűződik, utóbbihoz Vasarely révén nekünk, magyaroknak is közünk volt⁵³), amely optikai illúziókeltésen alapszik. S aztán jöttek sorra a többi *artok* és *izmusok*: a konkrét art, a land art, az earth art, a minimal art, a concept art, a body art, a konkrét költészet, a kinetikus költészet stb.

De igazi tömeghatásra csak a film és a zene (azon belül is a pop és a rock) számíthatott (s némiképpen az építészet köz által látható része), s azok a szlogenné egyszerűsödött filozófiák, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy „társadalmi hatóerővé” váljanak. Nehéz elképzelni, hogy az egyébként zseniális Stockhausen vagy Warhol (akit maga Marwick is a kor művészeti epicentrumának tart) képes lett volna tömegekre hatni. Yves Klein polgárpukkasztó kiállításait is csak néhány ezren láthatták, de lehet, hogy túlzok a számban. Joseph Beuys⁵⁴ is csak keveseket hozott lázba, s ma is inkább a leggazdagabbak igényeit elégíti ki, most már leginkább műveinek milliárdolláros nagyságrendű áraival.

51 <http://www.nannibalestrini.arsed.it>

52 Az aleatorikus zenében az interpretátor a legteljesebb szabadságot élvezi, olyan sorrendben játssza az előtte lévő kottán álló hangokat, amilyenben kedve szotyan.

53 Az *Encyclopaedia Britannica* CD mindössze tizenhét sort szentel Vásárhelyi Győzőnek, az 1999-es kiadás pedig még nem tud az akkor már évek óta Budapesten működő Vasarely Múzeumról. A két külföldön működőt természetesen megemlíti (Château de Gourdes-ban és Aix-en-Provence-ban).

54 <http://www.walkerart.org/beuys/gg3.html>

Boulez nevét sokkal inkább azért ismeri a nagyközönség, mert karmesterként is kiváló. Reich⁵⁵ repetitív zenéje pedig szinte csak a legbeavatottabbak számára jelent élményt. Cageről⁵⁶ inkább azt tudja a nagyközönség műveltebb része, hogy képes volt elmenni Afrikába a bennszülöttek dobhasználatát tanulmányozni.

Ám ott volt Bernstein⁵⁷ és Coltrane⁵⁸! Bernstein, aki szupersztárrá vált, holott „komolyzenész” volt, a New York-i Filharmonikusok élén töltötte az 1958–1970 közötti éveket, de közben nem átalotta megkomponálni a *West Side Story*t és a *Candide*-ot sem. Emellett felismerte a tévében rejlő lehetőségeket, és máig utolérhetetlen zenenépszerűsítő sorozatot tartott, amelyet először Amerikában, majd szinte az egész világon műsorra tűztek (és utánoztak). A dzsesszről és a pop-rock zenéről később még szólok. A dzsessznek különösen a feketék emancipatorikus mozgalmában volt meghatározó jelentősége.

Az építészet területén a korszakot a gazdagság, a gazdagodás jellemezte. Hiszen építeni csak akkor lehet, ha van rá pénz. Bár az USA magához vonzotta (importálta) a világ legjobb építészeit (még Le Corbusier-t, Gropiust és Mies van der Rohét is), azért maradtak elegenden Európában. Olaszországban élt Ponti és Nervi, és rendelkezésükre állt a sok pénz, az állami megrendelés. Éltek is vele.

Sorra születtek a nagy beruházások mind Európában, mind Amerikában, amelyekhez a legjobb építészeket alkalmazták. De nemcsak monumentális építmények születtek (mint például Párizsban az Orly repülőtér), hanem lakótelepek, szerényebb középületek, toronyházak is és persze a leggazdagabbaknak magánvillák. (Amelyekről Fussel könyvében⁵⁹ sok elmarasztalást is olvashatunk...)

A színházi életben is új tendenciák jelentek meg szerte a világon. Az avantgárd színházi törekvések forrását nehéz lenne megjelölni, de kétségtelen, hogy a legnagyobb, legerősebb bázisa az USA, ezen belül is New York volt: a Bread and Puppet Theatre (Peter Schumann)⁶⁰, a Living Theatre⁶¹, az Open Theatre, a Café la Mamma.

Angliában a „dühös fiatalok” és a társadalomkritikus darabok a sajátos angol színházi struktúrának köszönhetően jobb közsínházakban is helyet kaptak. Peter Brook⁶² kísérletei is a „forradalmi” színházhoz kapcsolhatók. A Bread and Puppet Theatre 1964-ben, amikor az amerikaiak elkezdték Vietnam bombázását, hatalmas békedemonstrációt rendezett, s később is számos ilyen akcióban vett részt. A színház a társadalomkritika és a politika részévé vált. De a politikától mentes színház is megváltozott értékek szerint működött – természetesen nem a Broadway és a West End hagyományos színházaira gondolok, bár a musicalek rohamos terjedése azok esetében is változást hozott, elég a *West Side Story*ra gondolnunk –, hirtelen olyan darabok is óriási sikert arattak, mint Ionesco⁶³ *A kopasz énekesnője*, amely az ötvenes évek eleje óta egyazon színházban a mai napig folyamatosan műsoron van Párizsban⁶⁴.

55 <http://www.newmusicbox.org/archive/firstperson/reich/bio.html>

56 <http://w3.rz-berlin.mpg.de/cmp/cage.html>

57 <http://www.leonardbernstein.com/>

58 <http://www.geocities.com/BourbonStreet/Square/9063/index/coltrane.html>

59 Fussell, Paul: *Osztálylét a Amerikában*. Ford. és utószó: Bartos Tibor. Budapest, 1987, Európa, 197 o.

60 http://www.theaterofmemory.com/art/bread/inter_ps.html

61 <http://www.livingtheatre.org/>

62 http://easyweb.easynet.co.uk/~fisher/Peter_Brook.html

63 <http://cpcug.org/user/stefan/ionesco.html>

64 http://www.artotal.com/lieux/x_huchet.html

New Yorkban megszorodtak a feketék és a polgárjogi célokat maguk elé tűzők színházai. Ezekben a színházakban tézisdarabokat játszottak, bár ezek nagyon is nézhetőek voltak. Sikerült szerves kapcsolatot teremteni a kísérleti színház és a *women's lib*, illetve a *gay liberation*, valamint a *black liberation* mozgalmak között. Mart Crowley *The Boys in the Band* című darabjában (1968) a homoszexualitásról beszélt, szokatlanul szókimondóan. A színház a társadalmi ellentmondások, a represszív demokrácia, a multik ellen emelte fel szavát, és találta meg ehhez a közönségét.

Természetesen ezt a tendenciát felismerve a „nagyok” (vagyis a Broadway színházai) is kiakarták hasítani a maguk szeletét a tortából, s a *Hair*.⁶⁵ már Broadway-musicalként, majd filmként lett világsiker. Ebben a musicalben a vietnami háború elleni tiltakozás és az ifjúsági szubkultúra, az ifjúsági értékek fogalmazódtak meg, s színpadra kerülhettek egy új világ értékei; már nem is polgárpukkasztásként, hanem evidenciaként esett szó hasisról, antimilitarizmusról és persze a címadó (hosszú) hajról.

Olaszországban Giorgio Strehler⁶⁶ Piccolo Teatro-beli szereplése volt revelatív.

A „NAGY FELFORDULÁS” ELŐKÉSZÍTÉSE

Hogy a *high sixties* politikai mozgalmait megértsük, ismernünk kell azt a gazdasági és kulturális hátteret, amelyben e mozgalmak megszülettek, s termékeny talajra találtak. Arról már esett szó, hogy az USA lakossága jobban élt, mint a másik három ország, amelyeknek ki kellett herverniük a háborúban szerzett sebeket. Ám a hatvanas évek közepére az európai országokban is bekövetkezett a gazdasági növekedés, a technológiai innováció, és uralkodóvá vált a szocialista, liberális ideológia. Marcuse éppen azért váltott ki olyan erős visszhangot, és azért lehetett a bekövetkező mozgalmak ideológiai vezéralakja, mert egyetemi előadásaiiban és írásaiban ostromozta a kommercializálódást, a világban végbe menő standardizációt és homogenizációt. Vagyis az elsők között volt képes nagy hatással fellépni a globalizálódó világ ellen.

A szabadabb szex eredményeképpen növekedett a házasságon kívül született gyerekek száma, s Benjamin Spock (nálunk is megjelent) 1946-os könyve, amely a szexuális élettel kapcsolatban rendkívüli engedékenységet hirdet, ekkor került a sikerlisták élére. Különösen érdekes, hogy Amerikában az angol filmekből tanulták meg a fiatalok a reális szexet. Ez annak köszönhető, hogy az angolok rendkívül pragmatikusak voltak e tekintetben, s ők a filmjeikben a naturalista ábrázolással lázadtak.

A *high sixties* a szexuális liberalizáció kezdetének a korszaka. Megjelennek a tinimagazinok, a női magazinok (Olaszországban az *ABC* és a *Grazia*, Franciaországban az *Elle* és a *Marie-Claire*), amelyek már *attól sem riadtak vissza*, hogy „reklámozzák” a fogamzásgátlókat, s felvilágosítják a nőket, hogy a coitus interruptuson kívül (1966-ban Franciaországban még a nők 90 százaléka csak ezt ismerte mint terhességmegelőző módszert) a védekezés más eszközei is léteznek.

Ekkortájt lendült fel a szépségipar, amely napjainkra a hadiipar és a gyógyszeripar mellett a harmadik legnagyobb üzletág a világon. Ezt a korszakot Marwick a négy „S” korszakaként jellemzi: *showbiz*, *sellin*, *service* és *sex*. A kontraszt túl éles volt a korábbi történelmi korszakhoz, korszakokhoz képest, ezért találtak meghallgatásra a kiüresedő világ kritikusai. A belső, morális értékek helyét átvette az üres megjelenés. A mind intenzívebben terjedő televízió, a

65 <http://americantheater.about.com/musicperform/americantheater/cs/hair/>

66 <http://www.strehler.org>

speciális rétegeket megcélzó magazinok és a filmek az új értékeket közvetítették. Bár a francia Nouvelle Vague azt tűzte zászlajára, hogy a korábbi sztárkultusz helyett a természetességet fogja képviselni, éppen a filmnek mint médiumnak a karakteréből következik, hogy ezek a lázadó rendezők is szükségképpen létrehozták saját sztárjaikat, akik az európai nőideált évtizedekre meghatározták: Brigitte Bardot, Anette Stroyberg, Catherine Deneuve. S megszülettek a férfisztárok is, mind között a két legnagyobb: Alain Delon és Jean-Paul Belmondo. De az olaszok is „szállítottak” a világnak nőidolokat Gina Lollobrigida és Sophia Loren személyében, és persze férfiakat is. Monica Vitti olyan kivételt jelentett, amelyet megjelenése óta sokan és sokféleképpen próbáltak értelmezni, hiszen ő nagyon különbözött a fenti szépségideáloktól, mégis az új kánon egyik meghatározó személyiségévé vált. (Antonioni ki is mondja: „megteremtettem a szépség új kánonját”. És igaza volt!) Olaszországból származik a század legnagyobb férfisztárja, Marcello Mastroianni.⁶⁷ Az angolok egy kicsit lemaradtak, de azért Vanessa Redgrave és Julie Christie, illetve Peter O'Tool és a James Bondként karriert csináló Sean Connery bekerült a világ legismertebb színészei közé.

Amerikában James Dean volt a nagy idol, és az akkor még fénykorában lévő Marilyn Monroe. James Dean fiatalon bekövetkezett halálával vált generációja kultuszfigurájává.

A prüd Amerikában (Kaliforniában) jelent meg 1964-ben a topless, s az egész északi féltekén elterjedt a miniszoknya, majd a forrónadrág. Ezek a nagyon egyszerűen leírható jelenségek a szexuális forradalom legpregnansabb jelei. S mert a mozi és a tévé szinte azonnal eljuttatta az információt a világ minden részére, a divat pillanatok alatt elterjedt, s a külső megjelenés mellett a mögötte rejlő magatartás is világdivattá vált. A *liberation* elé bármi tehető: *gay, women, black, sex* stb. S furcsa mód (vagy talán nem is olyan furcsa?) a *black is beautiful* gondolata a fekete felszabadítási mozgalmakkal és a szexuális szabadságért való küzdelemmel párhuzamosan jelent meg. Az *Ebony* című lap a hatvanas évek közepén már ötmillió példányban jelent meg, s olyan fekete értékeket közvetített, amelyek korábban szégyellnivalók voltak. Ilyen például a feketék hajviseletének vállalása. (Tudniillik a feketék, ha már bőrük színét nem tudták megváltoztatni, különböző hajgyenyestési praktikákat dolgoztak ki, hogy legalább ebben az egy vonatkozásban ne térjenek el a fehérektől. Angela Davis hajviseletével is a feketék emancipációját demonstrálta, éppen azzal, hogy vállalta a göndör fejéket.)

Bár a szexuális szabadság gondolatának kísértete bejárta Európát és Amerikát, Anglia az 1963-as Profumo-botrányt még nem volt képes lenyelni, a hadügyminiszternek pedig mennie kellett, mert fény derült egy prostitúta való kapcsolatára. (Lám, mennyit változott a világ, Clinton Lewinsky-afférja nem ingatta meg az elnököt, pedig az minden vonatkozásában *erkölcslenebb* volt, ha ennek az érték kategóriának egyáltalán van itt értelme.)

A szabadság-szabadosság közötti határvonalat egyre nehezebb volt megjelölni. A konzervatív szemléletű Angliában olyan bárgyúságokról folyt a vita, mint a pubok nyitva tartása és az alkoholfogyasztási életkor alsó határának megváltoztatása. (Lásd ezzel kapcsolatban napjaink hazai álvitáját a nagy bevásárlóközpontok vasárnapi nyitva tartásáról!) A szex szabad, de egy korsó sörért, amelyet valaki a korhatárkorlátot megszegve fogyaszt, súlyos büntetés jár. Ki érti ezt? De ki érti, hogy 2001-ben az amerikaiak tizennyolc éves koruktól szavazhatnak, de alkoholt csak huszonegy éves koruktól fogyaszthatnak Texasban?

A high sixties a nemzeti és egyéb identitások megerősödését is magával hozta. Európában a nemzeti identitás nagyon sok esetben Amerikával szemben értelmezve fogalmazódott meg. Különösen a franciák vették zokon az amerikanizálódást, a tömegkultúra terjedését, az amerikai (kommersz) filmek áradatát. S Amerika még nem volt olyan erős, hogy maga alá tudta

67 Kezdődhet a vita! Robert Redford, Paul Newman, Charles Bronson... vagy a régebbiek közül?

volna gyűrni Európát, Európa még el tudta adni saját értékeit a dominanciára törekvő Amerikának. (Persze amikor Európáról szólok, akkor mindig Nyugat-Európára gondolok.) A brit Beatles már 1964-ben kéthetes amerikai turnén vett részt. Ennek az a különös jelentősége, hogy az amerikai rock-pop zenével egyenértékű együttes képes volt az öreg kontinenst reprezentálni. Miként a Rolling Stones és a Who is nagy amerikai sikereket ért el.

S a ruhadivatban is még Párizs volt az abszolút első. Yves Saint-Laurent, Dior verhetetlenek. Ám ez a divatvilág nem azokhoz és azokról szólt, akik majd a hatvanas évek végén történelmet csinálnak. YSL és Dior a közép- és felső osztálynak termelt és termeltetett. A hippie, yippie és egyéb a társadalomról lemorzsolódó közösségek, mozgalmak éppen a középosztályi értékek megtagadásával kezdték lázadásukat. E mozgalmak képviselői javarészt ezekből a társadalmi csoportokból, rétegekből származtak, indulatuk apáik generációjának értékrendje ellen azért volt olyan elementáris, mert túl jól ismerték azt. (A franciáknál a *papa fia* megnevezés körülbelül olyan jelentéssel bír, mint nálunk a *pubika*.) Az ifjúsági szubkultúrák attól váltak a nyugati társadalmak számára meghatározó jelentőségűvé, hogy létszámuk egyre nagyobb, megnyilvánulásaik egyre radikálisabbak voltak, s értékrendjük egyre jobban eltért az apák értékrendjétől.

Ezek a leszakadó csoportok a különböző országokban különböző névvel illették magukat. Hollandiában *provóknak*, Franciaországban és Olaszországban *situacionalistáknak*, Amerikában *hippie-knek* és *yippie-knek* nevezték magukat. S bár elnevezésükben különböztek, voltak olyan jegyeik, amelyek közösek, s amelyek alapján lehet róluk együtt beszélni. Radikális antikapitalisták, hívei a zöld ellenkultúrának, imádják a rock-pop zenét, elvetik a polgári világ általuk avított tartott értékeit, a szabad szerelemben hisznek, új életformát követelnek maguknak, amelynek egyik formája a kommuna, az ember embernek farkasa társadalmi gyakorlata helyett a szeretetet, egymás megértését hirdetik, tiltakoznak a hatalom (és minden más) által gyakorolt erőszak, elsősorban a vietnami háború ellen, radikális megoldást követelnek a szegénység problémáira, a fajok közötti egyenlőség szószólói, s végül, de nem utolsósorban létformájuk szerves részének tartják a kábítószer (marihuánát, hasist és az akkor felfedezett szintetikus LSD-t).

Tom Wolfe *Kandírozott mandarinzselésznű áramvonal* című könyve (az eredeti címen kicsinyég fordított a zseniális fordító, Bartos Tibor, mert az így hangzott: *The Kandy-Kolored Tangerine-Flake Streamline Baby*), amely 1963-ban keletkezett, s talán a legpontosabb tudósítás a popművészetről. Idézem a fülszöveget: „Arról a kísérletről, melyet az agyontechnicizált amerikai tömeg-társadalomban az egyes rétegek, nemzedékek a maguk szubkultúrájának, életforma-rituáléjának, »félvilágának« a kimunkálásaért folytatnak.” Tehát még időben megkaptuk (az impresszum tanúsága szerint 29 600 példányban) a gyakorlat átvételéhez szükséges kézikönyvet.

De térjünk vissza az életmód, -forma forradalmának résztvevőihöz, a virággyerekekhez, a szerelmet hirdető osztályuktól elszakadni vágyókhöz. Ők azok, akik 1967-ben New Yorkban és San Franciscóban megrendezték a *Summer of Love*-ot (a Central Parkban és a Golden Gate Parkban), ők azok, akik a maguk által létrehozott családokban (önként vállalt közösségekben) éltek, s a társadalom felső régióiból származtak. Ekkor, 1967-ben már hároméves a *Village Voice*, amelyről mi is képet alkothatunk, ha a(z) elsősorban) kezdeti *Magyar Narancsra* gondolunk, hiszen a lap alapideája (mind formáját, mind nyelvezetét tekintve) ettől a laptól származik. A *Village Voice* volt ezeknek az underground mozgalmaknak a legnívósabb amerikai orgánuma. A négybetűs szavak a lap számára nem jelentettek tabut, írásai általában durván támadták a polgári világ értékeit, nyelve egyszerre volt nagyon szellemes és bárdolatlan, közönséges. Szóval olyan, mint a *Magyar Narancs*. Azt hiszem, a *Village Voice* legjobb, talán még az eredetét is felülmúló mutánsa a *Mancs*.

Angliában is megjelent két új underground lap, az *International Times* (1966) és az *Oz* (1967), utóbbit elsősorban az alternatív társadalom szószólójaként tartják nyilván. Ezek formájukban eltértek a *Village Voice*-tól, tartalmuk radikalizmusában azonban csak annyira, amennyire a britek értéktagadása eltért az amerikaiakétól.

A háborúellenesség, az erőszak-ellenesség valamennyi ország underground mozgalmát jellemezte. De nemcsak a háborút elleneztek ezek a fiatalok, hanem a hadsereget, a kötelező hadviselést is. 1966-ban Milánóban hatalmas antimilitarista demonstráció volt, s az 1969. augusztusi woodstocki fesztivál alapvető mondanivalója is az antimilitarizmus, a szex és a kábítószer volt.

Itt hangzott el Jimi Hendrix előadásában az amerikai himnusz enyhén szólva is sajátos parafrázisa, amely ma is elgondolkodtat bennünket, hogy mit szólna a jó magyar polgár, ha a magyar *Himnusz* hasonló átíratát hallaná. Woodstockban nem keltett megütközést Hendrix egyik utolsó fellépése (nem sokkal később kábítószer-túladagolásban meghalt), s az opus az amerikai kultúra szerves részévé vált. A magaskultúráévá! Woodstockban hangzott el az akkor már egy éve halott M. L. K. híres mondatára komponált dal, az *I Had a Dream*, John B. Sebastian⁶⁸ előadásában. King jelen időben fogalmazott (*I Have a Dream*), de Woodstock idején már halott volt, s a múlt idő a tiszteletadás sajátos formájává vált.

Amerika a filmművészet területén „későn ébredt”. Hollywood dominanciája miatt csak 1967–1970 között születtek meg azok a filmek, amelyek választ adtak a korszak kihívásaira, és valamelyest „hasonlítottak” az ekkor született európai filmekre, vagyis a társadalom aktuális problémáit fogalmazták meg, nem hollywoodi nyelven. Ezek a filmek: *Érettségi után* (1967, *The Graduate*, Dustin Hoffmann-nal), *Bonnie és Clyde* (1967), *Szelíd motorosok* (1969, *Easy Rider*), *Éjféλι cowboy* (1970, *Midnight Cowboy*), *M. A. S. H.* (1970). Közülük a *Szelíd motorosok* nálunk, Magyarországon is kultuszfilmmé vált.

Rendkívül tanulságos az *Encyclopaedia Britannica* (EB) 1968. évi pótkötetének (*The Book of the Year 1968*) tanulmányozása. Ebben a vaskos és tekintélyes kötetben (tekintélyes abban az értelemben, hogy az EB mint forrás a világ tudományossága számára megkérdőjelezhetetlen autoritást képvisel) több olyan címszó is szerepel, amely témánk szempontjából kikerülhetetlen. Az egyik egy *special report*, amely a *The Flower Children*⁶⁹ címet viseli. Ha azt hisszük, hogy a hivatalosság konformitásigénye csak a létezett szocializmusra volt jellemző, s ha azt hisszük, hogy annak kielégítését csak a k-európai értelmiségiek „követték el”, akkor tévedünk. A két könyvoldalny írás a látszólagos objektivitás mellett mérhetetlen lesajnálással szól a virággyerekekről. A különbség a mi konformista értelmiségünk és az EB szócikkének szerzője (Ralph J. Gleason) között csupán annyi, hogy amott jobban tudták leplezni, amikor éppen a hatalmat szolgálták ki, amikor éppen az amerikai nyárspolgár szája íze szerint írtak. Az álobjektív írásból megvetés sugárzik. Már a kezdet, az alapintónáció is arról árulkodik, hogy a szerző hangulatot akar kelteni a virággyerekek ellen: „Néha láthatunk az országutak, autópályák mellett álló, hosszú hajjú, katonakabátot viselő fiatalokat, akik hálósákkal a csomagjukban stopolnak New York, Chicago vagy San Francisco felé.” S aztán a folytatás, már nem szó szerint. Ezek nem áttallanak öreg, saját maguk által dekorált autókban utazni, vagy öreg buszokban csoportosan vonulni általában kutyával vagy gitárral. S aztán jön a nagy pofán csapás: az amerikaiak első cigány generációját (*gypsies*) hippiknek nevezzük. Aztán megint az álkorrekttség következik, megmagyarázza a szerző, hogy a dzsessz *hip* szavából származik az öndefiníció. Majd Bryan Wilsont idézi a szerző, aki szerint ezek a fiatalok a fennálló, teljesít-

68 http://www.bonzaroo.com/artist.asp?artist_id=8605

69 <http://www.smh.com.au/news/0103/22/features/features5.html>

ményelvű társadalom ellen lázadnak, szembefordulnak az amerikai középgenerációval, a kommercializmussal és a bürokráciával. Ezek a fiatalok nagy többségükben fehérek, a középosztályból származnak, ideáljaik között kiemelkedő helyet foglal el George Harrison, Allen Ginsberg, Bob Dylan és a Beatles, valamint kábítószereseknek. S azt is megjósolja szerző, hogy hamarosan el fognak tűnni a térképről. Egyetlen dologról azonban nem esik szó: a vietnami háborúról, amely egyik generálójá volt a mozgalomnak. Az *EB* javára szól viszont, hogy a Race Relations címszó alatt meglehetősen részletességgel beszámol a feketék (ott természetesen még négerrek) mozgólódásairól, ám ebből a cikkből sem sugárzik szemernyi empátia sem.

MOZGALMAK, MOZGOLÓDÁSOK, TÖMEGAKCIÓK

A társadalmi mozgalmakat nem néhány elszánt és rátermett vezető generálja, ők csak megtalálják a helyüket, amelyet a történelem kijelöl a számukra. A mozgalmak azért születnek, mert a társadalomban olyan folyamatok zajlanak le, amelyekre más módon nem találnak reagálási lehetőséget azok, akik ezt a megoldást szorgalmazzák. A háború utáni Európa és az USA tele volt feszültségekkel, megoldatlan problémákkal, amelyekre a hatalomnak választ kellett volna adnia, amely azonban egészen mással volt elfoglalva. A hatalmat az a generáció gyakorolta, amelyik még aktívan részt vett a második világháborúban, és meg sem értette, hogy a felnövekvő generáció mit akar. Nem volt érzékszervük az új generáció problémáira. S az amerikai demokráciának általában is mélységesen ellentmondott a feketék kirekesztettsége, teljesen anakronisztikus szegregációja. (Az nem vizsgáltta a feketéket, hogy Eisenhower elnök háziorvosa történetesen egy néger volt.) A polgárjogi mozgalmak azért is indultak az amerikai Délről, mert a négerrek helyzete ott volt a legelviselhetetlenebb, a szegregáció ott szinte még a XIX. századi hagyományokat konzerválta.

A francia és az olasz diákok a munkásokat utánozták demonstrációikkal. A vietnami és az algériai háború pedig azokat is a mozgalmak felé sodorta, akik egyébként közvetlenül nem voltak érintve. Kétségtelen, hogy az amerikai mozgalmak között a két legmarkánsabb tendencia a háborúellenes és a feketék felszabadításáért folytatott mozgalom volt. Mind a *Free Speech*, mind a *New Left* háborúellenességével szerzett magának híveket. Európában még az antiimperializmus is jelentős tényezője volt a kibontakozó mozgalmaknak, valamint az iskolarendszer korszerűsítésének, nyitottabbá tételének igénye és a generációk közötti konfliktus. Olyan példaképeket kerestek, akik kellően nagy formátumúak voltak, s így találták meg például Che Guevarát és Franz Fanont.

Amerikában a háborúellenes demonstrációk tüntetői a karhatalommal való összetűzések során hallatlan brutalitással találták szemben magukat, ami csak tovább fokozta dühüket. A sokféle ideológiai gyökerű lázadók (beatnik, hippy, alternatív, underground stb.) néhány fentebb felsorolt alapértékben egyetértettek.

A politikai (polgárjogi, háborúellenes) mozgalmakra mintegy szuperponálódtak az egyéni szabadságjogok új megfogalmazásai, mint például a *sex lib'*, amely ekkor vált fontos kérdéssé. Franciaországban, amely a politikai aktivizmus terén nagy hagyományokkal rendelkezett, már 1963-tól számos vidéki egyetemen demonstrációk voltak, amelyek elsősorban a liberalizmust követelték az intézményektől az azokban uralkodó autoritativ szellemiség helyébe.

A marxizmus különböző áramlatai különösen Európában terjedtek el, és váltak igen vonzóvá. A hivatalos marxizmus mellett a maoizmus, pontosabban a (természetesen meg nem értett) kulturális forradalom jelentett vonzó alternatívát, de Ho Si Minh és Castro is az ünnevelt

és követendő példaképek közé került. Velük a harmadik világgal való szolidaritás jelent meg a hatvanas évek mozgalmaiban.

Ám míg Európában importált hősökre volt szükség, addig Amerikában *kitermelődtek* a korszakot meghatározó saját hősök, elsősorban a fekete polgárjogi aktivisták közül. Martin Luther King, az erőszakmentes harc hirdetője lett a különféle amerikai mozgalmak vitathatatlanul első számú idollja, de halála után egyre több fekete és nem fekete mozgalmár került az élő panteonba. Természetesen az M. L. K. vezette feketemozgalmak sem voltak képesek a maguk elé tűzött erőszakmentességet betartani, s nem is mindig a fehér dominanciájú rendőrség fellépése miatt. A hatvanas évek közepétől egyre szaporodtak az összecsapások a feketék és a rendőrök között, tömegessé váltak a letartóztatások, Los Angelesben (annak is Watts városrészében), Detroitban, Chicagóban hatalmas tüntetések és összecsapások voltak, a Wattsban történtek után a városrészt katasztrófaövezetté nyilvánították.

A fekete szervezetek gomba mód szaporodtak, s gyakorlatilag kikerültek a békés eszközöket hirdető csoportok ellenőrzése alól, de a hatalom még M. L. K.-val szemben sem volt kíméletes, s 1965-ben Alabamában őt is börtönbe csukták. A feketék *mozgalmai* – mert most már többes számban kell róluk beszélni – mind több követeléssel álltak elő, a szegregáció megszüntése mellett a pozitív diszkriminációt követelték (az oktatás, a lakhatás, a foglalkoztatás területén). Amikor az *EB* a hippiket hasonlította a cigányokhoz, azért követett el kardinális hibát, mert a feketék voltak azok, akiknek a helyzete az európai országok cigány kisebbségéhez egyáltalán hasonlítható lenne. Úgy gondolom, hogy a hatvanas évek feketéi hozzávetőlegesen olyan helyzetben voltak, mint ma a cigányok Magyarországon. Még az a folyamat is félelmetesen rokon, ahogy a cigányból *roma* lesz (ami teljesen abszurd, hiszen azok aránya, akik így nevezhetnék magukat, az össz cigányságnak mindössze 10-15 százaléka), miként a négerből *fekete* lett.

M. L. K. meggyilkolása sokkolta az amerikai közvéleményt, még azokat a középosztálybelieket is, akik egyébként nem nagyon szimpatizáltak a feketék és nem feketék polgárjogi mozgalmaival. Őt évvel Kennedy meggyilkolása után ez az újabb politikai merénylet kellett ahhoz, hogy a feketék harca az amerikai közvéleményben, közbeszédben ne csak anómiás jelenségként legyen jelen, hanem valódi helyére kerüljön. Nem véletlen, hogy nem a Kennedy-, hanem a King-gyilkosság napja lett ünnep az USA-ban!

A hatvanas évek végére a fekete és a fehér polgárjogi mozgalmak kéz a kézben folytatták tevékenységüket, de elmondhatjuk, hogy a fehérek mozgalmai voltak azok, amelyek mintegy kapcsolódtak szolidaritásvállalásukkal a feketékhez, és saját követeléseikkel kiegészítették a feketék követeléseit. A fehér, fiatal értelmiségi szolidaritás nagyon sokat jelentett a feketék számára.

A FORDULÓPONT – 1968

Persze hogy Párizs jelenti számunkra, európaiak számára a fordulóponatot. Illetve: dehogyan persze! A k-európaiak számára a prágai tavasz, majd a bevonulás, s nekünk magyaroknak az új gazdasági mechanizmus bevezetése, a fából vaskarika: az állami tulajdonban lévő vállalatok piaci szemléletűvé tétele természetesen sokkal fontosabb volt, annál is inkább, mert Párizsról keveset tudtunk.

Párizs előtt azonban – s ezt kevesen tudják – Olaszországban és (Nyugat-)Németországban igen jelentős események zajlottak, már egy évvel korábban. Rudi Dutschke már 1967 májusában, a perzsa sah látogatásakor demonstrációt szervezett, s a „diákkorradalmak első mártírja” is német volt, Benno Ohnesorg személyében.

Olaszországban 1967 novembere és 1968 áprilisa között a munkások és az egyetemisták számos közös akcióban vettek részt. 1967 novemberében Milánóban elfoglalták a katolikus egyetemet szolidaritásul a munkások megmozdulására, és demonstrációt tartottak a torinói egyetemen, s a következő hónapokban a polgárjogi mozgalmak egész Olaszországon végigsöpörtek. A diákok és a munkások elsősorban az északi, erősen iparosodott vidéken találtak egymásra. A jelszavak a korai munkásmozgalmi jelszavakkal voltak rokoníthatók. „Forradalom igen – reform nem!” „Workers’ power – arms to the workers!” „Guevara doesn’t talk, he shoots.” „Power comes out of the barrel of the gun!” S ezek mögött participációs követelések, a jobb munkakörülmények, egy erős szakszervezet és a magasabb bérek igénye húzódtott meg.

1968 elején a francia sajtó elégedetten vette tudomásul, hogy a diákmegmozdulások elkerülték Franciaországot, hiszen a német és olasz események azt a látszatot keltették, hogy ott kulmináltak az események. Az öröm azonban korai volt, mert a párizsi diáknegyedben már áprilisban háromezren tüntettek Rudi Dutschke mellett, és megtámadtak egy rendőrautót is.

A 68-as párizsi események új, militáns szakasza az uszodaincidentsel vette kezdetét, amely a maga abszurdításában, banalitásában és humorosságában egyszerre bizonyította, hogy a diákok és a hatalom logikája mennyire különbözött, s hogy a robbanások mennyire kiszámíthatatlanok. 1968. január 8-án Nanterre-ben egyetemi uszoda átadására került sor: A felavatási ceremóniát az az ifjúsági miniszter, François Missoffe celebrálta, aki korábban szerkesztője volt egy a francia fiatalok problémáit összefoglaló kötetnek. Daniel Cohn-Bendit vezetésével fiatalok egy csoportja számon kérte a miniszteren, hogy az egyetemisták szexuális problémáiról miért nem esett szó a kötetben. Missoffe ironikusan válaszolt, s a válasz felbőszítette a diákokat. „Ahogy elnézlek beneteket – így a miniszter –, nem is csodálkozom, hogy szexuális problémáitok vannak. Ezen azonban könnyen segíthettek, ha bementek a medencébe, és lehűtitek magatokat.” Erre válaszul az egyetemisták Missoffe-nak azt kiabálták, hogy olyan, mintha a Hitlerjugend tagja lenne.

Párizs mind Európában, mind Amerikában kellően elő volt készítve. De már 1967-ben Franciaországban is tízezer diák sztrájkolt az oktatási törvény ellen, tíz napon keresztül. Nem feladatunk a 68-as párizsi események bemutatása, még kevésbé értelmezése. Marwick jelentős teret szentel (joggal) ennek az eseménysorozatnak. Számunkra a párizsi megmozdulásoknak azon elemei fontosak, amelyek valóban megkülönböztetett jelentőségűvé teszik. Nagyon fontosnak tartom, hogy az amerikaiak vietnami háborúja éppen úgy beleszövődött a képbe, mint a franciák Amerika-ellenessége. (Annál is inkább, mert a franciák indokínai múltja sem volt makulátlan.) Március 22-e volt a mágikus dátum, az e napról elnevezett mozgalom május 3-ra fizikai összecsapással fajult, amikor már a rendőrség brutálisan beavatkozott, a diákokhoz csatlakozó munkások pedig kockakővel ostromolták a rendőröket, akik viszont bevetették az amerikaiak által Vietnamban használt CB-gázt. A hangulat valóban forradalmi, eufórikus s erősen baloldali volt. Az *Internacionálét* sokkal többször énekelték, mint a *Marseillaise*-t. Harmincezer (!) utcai harcos (köztük ötezer középiskolás) állt szemben a rendőrökkel.

A felkelés eszkalációja megállíthatatlan volt. Ami a diákmegmozdulások jelentőségét fokozta, az a munkások bekapcsolódása és a felkelés, a sztrájkok országossá válása volt. Az indulatok a felkelők oldalán nem csitulak, többek között azért sem, mert a rendőri beavatkozás rendkívül brutális volt, a hatalom (amely mögött maga a Tábormok állt) nem is próbálkozott „lágý” megoldást találni, olyannyira biztos volt a dolgában, hogy bátran nyúlt az erőszakhoz. A salátás kocsiknak gúnyolt rendőrautókba tömegesen tuszkolták be azokat a fiatalokat, akik nem találtak menedéket valamelyik bisztró végében, vagy nem tudtak elmenekülni egy átjáróházon keresztül.

A május 13-i huszonnégy órás általános (!) sztrájk azt jelzi, hogy a munkásság teljesen a diákok mellé állt (hétmillián vettek benne részt). Georges Pompidou (ekkor még csak mi-

niszterelnök), amikor visszatért külföldi útjáról, tévébeszédet mondott, és azt ígérte, hogy gyorsan konszolidálja a helyzetet. Beszéde azonban elkésett, a sztrájk és a milliós tüntetés leállíthatatlan volt, a túlzottan magabiztos De Gaulle rosszul mérte fel erejét, s ez kis híján a bukását idézte elő. Az elnök iránti antipátiára jó példa ez a falfelirat: „Hosszú életet De Gaulle-nak! (Egy mazochista francia)”. A jelszavak szellemesek és kíméletlenek. „Az álom valóság” – így az egyik, a másik pedig: „Marxista vagyok a Groucho-vonalból”.

Vörös Dani elemében volt, a Sorbonne épületében tartott sajtótájékoztatót. A párhuzam az 1936-os népfront és az 1968-as események között sok vonatkozásban jogos, például május 21-én a katolikus papok is szolidaritásukat deklarálták! Május 24-e (Fekete Péntek), amikor a kettős állampolgárságú (német–francia) Daniel Cohn-Benditet nem engedték visszatérni Németországból Franciaországba. (Persze visszaszökött...) A hatóságoknak ez az akciója csak olaj volt a tűzre, a sztrájk további eszkalálódását és a diákok mind indulatosabbá válását váltotta ki. De Gaulle saját logikája szerint lépett: antikommunista tüntetést szervezett Párizsban, amelyen négyszázezeren vettek részt. (De hol van ez a hétmillió sztrájkolótól?!) Két nappal később a legnagyobb francia szakszervezet, a CGT (Confédération Générale du Travail) és a diákok ellentüntetést szerveztek, amely különlegesen brutálissá vált; mind a tüntetők, mind a rendőrség mindent megtett, hogy a rend ne álljon helyre. Három hónap alatt nyolc halottja és ezer-nyolcszáz sebesültje volt a zavargásoknak. S hogy a rendőrség, a hivatalosság nyelvén fogalmazunk: az anyagi kár is igen jelentős volt.

De Gaulle ugyan még egy rövid ideig nem bukott meg, de a hatalom teljesítette a diákok és a munkások követeléseit. 1968 végére megszületett az új egyetemi törvény, a munkások több jogot és 10 százalékos fizetésemelést kaptak, s 1969 júniusában Pompidou lett De Gaulle utódja.

A fényes francia példa (Marwick szavai) hatott Olaszországra. Az olasz események sajátosága volt, hogy megjelentek az újfasiszta elemek is. Angliában sokkal visszafogottabban reagáltak Párizsra, mint Olaszországban, de a diákjogok és a háborúellenesség itt is napirendre került.

Amerikában 1968: *annus horribilis*. King szervezi a feketék „hosszú menetelését” és a szegénység elleni programját, amikor Memphisben (ahol majd megnyílik az Elvis Emlékmúzeum...) egy hotel erkélyén meggyilkolják. S mégsem a feketék, hanem a diákok az év fő aktorai!

Bár Franciaországban a lakosság lélekszámahoz képest sokkal többen vettek részt a 68-as megmozdulásokban, az Egyesült Államokban nagyobb jelentősége volt az ország különböző részein elszigetelten megeső történéseknek, mint bárhol másutt a világon. S hogy miért, arra hamarosan választ is adok.

A megmozdulások a keleti parttól a nyugati partig, New Yorktól Chicagón át San Franciscóig terjedtek. Keleten a Columbia Egyetem volt a lázadások fő fészke. Volt sztrájk, épületfoglalás, *süt-in*, szolidaritás a feketékkel, összecsapás a rendőrökkel, barikád. A rendőrség megsértette az egyetemi autonómiát, és durva, többórás harc után szorította ki az egyetem épületéből a diákokat. Április–május a Columbia Egyetemé volt. Augusztusban Chicago vette át a stafétabotot. A diákok Johnsonnal szemben Robert Kennedyben⁷⁰ bíztak volna, de őt meggyilkolták. A háborúellenes tüntetéssel szemben a Nemzeti Gárdát vetették be. Chicagóban ott van Allen Ginsberg⁷¹, aki „a beat-mozgalom élő ikonja”. A jelszavak itt már keményebbek lettek. Amíg New Yorkban megelegedtek a „Ki a rendőrökkel az egyetemről!” és a „No Cops!” jelszavakkal, Chicagóban már azt skandálták: „Kill, kill, kill!” S a feketék is aktívabbak lettek.

70 <http://www.rfkmemorial.org/>

71 <http://www.charm.net/~brooklyn/People/AllenGinsberg.html>

S hogy milyen is volt a nyugati parton 1968, azt mi az *Eper és vér* című filmből (idealizáltan és a hatalom szája íze szerint egy kicsit tompítva) tudhatjuk. San Francisco, Los Angeles, a Free University of Berkeley, a Cornell University, az UCSF és az UCLA kampuszai mind bekapcsolódtak a diákmozgalmakba.

Marwick igen részletesen ismerteti a 68-as év eseményeit. Én ettől eltekintek, annál is inkább, mert arra az alapkérdésre nem tudok választ adni, hogy mi volt igazán fontos, és mi kevésbé, vagy egyáltalán nem. Hogy melyik esemény hatása változtatott a történelem menetén, s melyik volt csupán diákcsinny? Úgy gondolom, hogy ami 1968-ban történt, az kulturális forradalom volt, amely nem fejeződött be abban az évben, s bár a marxizmus, illetve annak különböző *legyengített* változatai kudarcot vallottak, s a kapitalista világgal szemben gyermekdednek tűnik minden idealista alapon történő szembefordulás, ami történt, annak rendkívül nagy jelentősége volt, olyan nagy, hogy napjainkig érezteti a hatását. A résztvevők idealizmusa és bátorsága tiszteletre méltó, hiszen nem hihettek a győzelemben, mégis életüket adták, vállalták a szembeszegülést a rendőri brutalitással, a sérülést. S tiszteletre méltónak tartom mind a francia, mind az amerikai mozgalmakat, mert azok egyetemes emberi értékekért folytak, amelyek között az antikolonializmus, a színesek egyenlősége, a háborúellenesség mind-mind vitathatatlan, s máig vállalható.

S ha a „kisebber” jelentőségű és individualistább értékeket nézem, akkor sem kell csalódnunk a mozgalmak fiataljaiban. A szülők generációjának bornírt beszabályozottsága ellen küzdeni: nemes és tiszteletre méltó feladat. Az etatizmus ellen küzdeni nem kevésbé. Ami pedig a szexuális szabadságot, a nagyobb diákjogokat illeti, azok szintén egy új generáció alapértékei lettek.

Úgy gondolom, hogy 1968 volt a legújabb kori történelem mindmáig (s vélhetően örökre) utolsó, még doktrínákra (no, enyhítsünk: ideákra) alapuló, az egész nyugati világot elérő mozgalma. Ma is vannak tiszta eszmék alapján szerveződő mozgalmak, amelyek gyökerét a 68-as diákmozgalmakban lelhetjük meg: a környezetvédő, az antiglobalista, a nukleáris energia elleni mozgalmak ilyenek. Ám ezek esetében a célok erősen leszűkítettek, bárha nem kevésbé nemesek is, mint elődeiké voltak.

Vajda Mihály szavaival a 68-ig tartó korszakot ekképpen lehet összefoglalni: „A hatvanas évek tehát az univerzális baloldali perspektíva kora, egy olyan kor, melynek értelmisége ismét, vagy még mindig abban akar hinni, hogy mindazon szörnyűségek ellenére, amelyek századunkban történtek, az emberiség most már végre magára talál, kialakítja az emberhez méltó, racionális berendezkedést, s ezzel, Marxszal szólva, véget vet az emberiség önmagához méltatlan előtörténetének.”⁷²

Ami pedig az életforma területére, az individuális szabadságjogokra vonatkozó követeléseket illeti, azok – különösen a mi kultúránkban – máig aktuálisak. Soha nem következett volna Woodstock, soha nem született volna meg a *politically correct speech*, sokkal lassabban emancipálódtak volna a feketék és más színesbőrűek, és még folytathatnám a sort, ha nincs 68.

72 Vajda Mihály: Posztmodern beszéd a gyönyörű HATVANAS évekről, amikor utoljára még – akár szép, akár csúnya – minden olyan egyértelmű volt. In *Hatvanas évek. Új törekvések a magyar képzőművészetben. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 1991. március 14.–június 30.* Szerk. Nagy Ildikó. Budapest, 1991, Képzőművészeti Kiadó–Magyar Nemzeti Galéria–Ludwig Múzeum, 334 o.

MINDENT LEHET, MINDEN MEGTÖRTÉNHEK

Annak bizonyítására, hogy a hatvanas évek nem vagy csak áttételesen társadalmi érvényű követelése a (fehér) világ köztudatában máig jelen vannak, s az egyenlőtlen fejlődés eredményeképpen a hatvanas évek mozgalmainak bizonyos akkor megfogalmazott s a nyugati világ egyes részein ma már triviálisnak számító forradalmi eszméi, követelése hozzánk mostanság jutnak el, egyetlen példát idézek. A példát azért választottam, mert e sorok írása közben jelent meg a *Magyar Narancs*ban Forgács Zsuzsa feminista kiáltványa (A Nap, a Hold és a klitorisz⁷³), amely a vaginális és a klitorikus orgazmus közötti különbséggel foglalkozik, az utóbbi javára. Még a *Magyar Narancs* olvasói körét is megosztotta a híresen-hírhedten szabad szájú és szelőséges liberális szerző. Képzeljük el, hogy a hatvanas évek Amerikája vagy Franciaországa, Olaszországa mennyivel indulatosabban és kevesebb megértéssel fogadta, fogadhatta Anne Koedt⁷⁴ írását, amely az American National Women's Lib konferenciájára készült, s azt a címet viselte, hogy *A vaginális orgazmus mítosza*⁷⁵.

Amerika konzervatív és prűd ország volt (s bizonyos értelemben maradt máig), ezért a legtöbb harcra ott volt szükség, még a mélyen katolikus és családcentrikus olaszoknál is nagyobb ellenállás fogadta a nőmozgalmakat, különösen mert azok nem elégedtek meg a társadalmi egyenlőség hirdetésével, hanem megfogalmaztak követeléseket a szexualitás területén is.

A nagy felfordulás azért volt hasznos a hatvanas években, mert annak fényében (árnyékában?) már igazán nem volt túl megbotránkoztató a szexről beszélni, s a kampuszok kollektív artikulációja sokkal nagyobbat csattant, s könnyebben volt vállalható. S beszéltek is a women's lib mozgalmárai! A diákmozgalmak mellett Amerikában megjelent a fundamentális feminizmus, s Európában is olyan „fővédnököt” sikerült találniuk a feministáknak, mint Simone de Beauvoir, Jean-Paul Sartre felesége.

A *macsoista* Amerikában különösen az keltett megrökönyödést, hogy a nők a szexuális kezdeményezéshez való jogot is követelték. S ez párosult a szexuális szolgaság alól való felszabadulás igényével. De a szexualitás terén nem elégedtek meg a lázadók a heteroszexuális világ felforgatásával, megjelentek a melegek és a leszbikusok is, s a mozgalmak az ő jogaikat is zászlajukra tűzték. Az az ív, amelyet a mozgalmak ideológiája képes volt átfogni, a „Make Love, Not War!” szlogenben manifesztálódott a legmarkánsabban. Egy ilyen nagyon egyszerű jel-szóban lehetett eljutni a vietnami háború tagadásától a több (és jobb) szexig. S innen már a fekete mozgalmak sem voltak messze.

A feministák lapokat indítottak szerte a világban: Bostonban (*Bread and Roses*)⁷⁶, New Yorkban, Londonban, Rómában. Ám a feministák nem elégedtek meg azzal, hogy a szó erejével éljenek, akciókat is szerveztek, az egyik legnevezetesebb közülük az volt, amikor 1970-ben megzavarták a Royal Albert Hallban a Miss World-választást. A tévé által is közvetített, több tucat országban látható ceremóniát füstbombával próbálták megakadályozni. Egy másik emlékezetes akciójuk a Street Theatre Group által a londoni Trafalgar Square-en 1971-ben rendezett utcaszínházi előadás volt, amelyen három gigantikus pénisszel léptek fel a *Sugar and Spice* című előadásukban.

A franciák az íróniájukkal tűntek ki, amikor tüntetést szerveztek az ismeretlen katona sírjánál az ismeretlen katona feleségéért. De talán Franciaországban vált a nők emancipálása a

73 <http://www.manacs.hu>

74 A feminista irodalom legfontosabb műveit lásd <http://www.pinn.net/~sunshine/book-sum/castro.html>

75 <http://www.cwluherstory.com/CWLUArchive/vaginalmyth.html>

76 <http://www.breadandroses.com/essence.html>

leghamarabb hivatalosan is a politika részévé, a radikális nőszervezetek itt érték el a leggyorsabb sikereket, különösen a foglalkoztatás és a bérezés területén.

A nőmozgalmak alapkérdése az abortusz lett. A szexuális szabadság ugyanis az abortuszhoz való jog nélkül vajmi keveset ért. Az abortusz pedig abban a kultúrkörben, amelyről Marwick könyve szól, tiltva volt, illetve rendkívül szigorú feltételekhez kötötten lehetett csak elvégezni.

Olaszországban a katolikus klérus jelentette a legnagyobb akadályt az abortusz engedélyezése előtt. A fiatal egyetemisták és egyetemi oktatók hozták létre a *fallokratikus szexuális kultúra elleni mozgalmakat*, amelyek párosultak a katolikus prűdéria elleni fellépéssel. Azt vallották, hogy a szabad nő klitorikus, az elnyomott vaginális. S alapszlogenjük volt, hogy a pénisz női megfelelője nem a vagina, hanem a klitorisz. Természetesen ezeknek a mozgalmaknak voltak szélsőséges, férfigyűlölő leágazásai is, ilyen volt az Olasz Nők Felszabadítási Frontja, amely azt hirdette, hogy minden rossznak a férfiak az okai.

A harc két fronton zajlott. A terhesség megelőzéséért és a nem kívánt terhesség megszakításáért. Az akkoriban megjelenő fogamzásgátló tabletták mellékhatásai miatt nagyon veszélyesek voltak. Az abortusz legalizálása nem csupán azért volt fontos, mert az ideológiai harc eredményeképpen a nagyobb szexuális szabadságot élvező nők körében több volt a nem kívánt terhesség, hanem azért is, mert egyre több volt az illegális abortusz. A nem orvosok által elvégzett terhességmegszakításnak csak az USA-ban évente ezres nagyságrendű volt a halálos áldozata, s felmérhetetlen azoknak a száma, akik többé nem szülhettek gyereket. Az USA tagállamoként eltérően rendelkezett az abortuszról, s a szigor lassan báb, de enyhült. Általában akkor engedélyezték a terhesség megszakítását, ha az anya élete, egészsége veszélyben forogott. De ahogy múlt az idő, a liberálisabb tagállamokban a törvények mind nagyobb lehetőséget biztosítottak a nőknek.

Franciaországban az *ELLE* felmérése szerint a nők kétharmada abortuszpárti volt. 1971-ben a *Nouvel Observateur* abortusz melletti felhívását háromszáznegyvenhárom prominens francia nő írta alá. Ahhoz, hogy a francia törvényhozás „felébredjen”, egy munkásasszony tizenhat éves lányának nem kívánt terhességére, illetve az azt megszakító előbb illegális, majd orvosi (legális) beavatkozásra volt szükség, amely végül tömegdemonstrációvá fajult. Az esetet Marwick részletesen leírja, s talán némi túlzással, de „a jelenkori történelem legmegrendítőbb eseményének” nevezi Marie-Claire Chevalier történetét.

A hatvanas évek vége, amely dátum szerint már jócskán a hetvenes évek elejét jelenti, a „teljes arcátlanság” ideje volt. Minden mindennel összekeveredett. A nők nemcsak a szexuális szabadság, az abortusz, a terhesség megelőzése mellett tüntettek és szervezkedtek, hanem a válás jogáért, a házasságon belüli teljes jogegyenlőségért is. A polgári társadalom ezt még valahogy lenyelte volna, ám amikor olyan mozgalmak jelentek meg, mint a melegek a békéért (Gay Lib' Front), és New Yorkban sorra nyíltak a meleg szórakozóhelyek, de még Olaszországban is megalakult a harcos meleg egyesület (1971-ben a United Front of Italian Revolutionary Homosexuals), s Franciaországban maga Sartre állt a melegek mellé, a prűd polgárság s a még nála is prűdebb katolikus (methodista, anglikán) vidék ezt már teljes arcátlanságnak tartotta. Ekkor született meg a „Just Do it!” szlogen, amelyet a pesti utcán ma is gyakran láthatunk pólókra felírva. A „Just Do it!” általános biztatás (önbiztatás?) arra vonatkozóan, hogy mindenki éljen úgy, ahogy neki megfelelő, ahogy neki jó. Nem definiálja a szlogen, hogy mit kell tenni, csak arra biztat, hogy azt tedd, amihez kedved van. Meleg újságok jelentek meg (Franciaországban 1971-ben a *L'Idiot Liberté*), Londonban 1970-ben melegtalálkozót rendeztek (The First Meeting of the London Gay Lib' Front), amelyen a feministák és a leszbikusok is részt vettek.

A szexuális felszabadulás, illetve az ezért folyó küzdelem megjelenik az irodalomban és a filmben is. Egyrészt direkt művek formájában (*1000 Love Positions*), másrészt a művészeti eszközök felszabadultabb, gyakran provokatív eszközök alkalmazásával állnak a mozgalmak mellé. Voltak művek, amelyek kifejezetten arra törekedtek, hogy provokálják a „békés polgárságot” (*Deep Throat*, mély torok, az orális szex apoteózisa vagy a *Sensuous Women*), de számos alkotó a társadalmi problémák megjelenítésénél a levegőben lévő nagyobb szabadságot építette be művébe.

A mindent lehet, mindennek van létjogosultsága, filozófiája remekműveket generált. A kései hatvanas években (1969–1974) születtek meg a magára talált amerikai olyan filmalkotásai, mint *A keresztpata*, az *Amerikai Graffiti*, a *Magánbeszélgetés*, Polanski *Kínai negyede*, Altman *Nashville*-je, Scorsese *Taxisofőrje*, amelyek keménységük, szókimondásuk mellett szociális érzékenységükkel is kitűntek. S a nagy pacifista film, a *Hair* is ennek a korszaknak a terméke. Angliában a *Hely a tetőn* (*Room at the Top*) volt egyszerre a szabadság és a szociális érzékenység megjelenítője. Persze az *Emanuelle* (regényben 1970-ben, filmen 1972-ben) nem azzal vívott ki népszerűséget, hogy a women’s lib eszméit népszerűsítette, hanem azzal, hogy inkább pornográfia, mint művészet – művészetnek eladva.

A szexuális felszabadításért folyó nőmozgalmak többet jelentettek önmaguknál. A nagy emancipatorikus harc a világ teljes átrendeződésének egy olyan szegmensén keresztül történő megragadása volt, amely mindenki számára jól érthető, s amelyben – bármennyire is a régi kánon elvetésével, a hímuralom ellen irányult – a férfiakra is számítani lehetett. Hiába születtek művek, amelyek arról szóltak, hogy az egyedülálló nők is teljes szexuális élvezethez juthatnak, a férfiak megérezték, hogy a hangos szélsőségesek is éppen az ő új pozícióik erősítését szolgálják. Az *Emanuelle* szerzője, Maryat Rollet-Adrian (álnevén Emanuelle Arsan) az *Evergreen Review*-ban nyílt levelet jelentetett meg VI. Pál pápához címezve, amelyben olyan témákat érintett, mint a fogamzásgátlás, a feminizmus és a reciklálás (!). Ebben a levélben hangzott el: „az erotikus kultúra egy létező párhuzamos kultúra”.

Az 1973-ban bemutatott *Ördögűző* című film az obszcenitást, a szexet, az olcsó misztikumot és a blaszfémiát keverte (a kislány feszülettel maszturbál), s ekkor már a színen volt Wilhelm Reich a hatvanas évek sex lib’ mozgalmának apostola. Bertolucci filmje, *Az utolsó tango Párizsban* (1972) azonban hiába tartalmaz hard pornó jelenetet, brutalitást, mégis innen maradt a művészet és a pornó határán.

A hivatalos hatalom természetesen nem nézte sem jó szemmel, sem tétlenül, hogy az új normák egyre több (fiatal) hívet hódítanak meg maguknak. Működött a cenzúra, s az akkor igazi filmnagyhatalomnak számító Franciaországban 1964–1974 között évi tíz-tizenöt filmet cenzúráztak (vagyis nem engedtek bemutatni), s ennél is többet „vágta”, rövidítettek meg annak érdekében, hogy a mozikba kerülhessenek.

A politikai mozgalmak is felerősödtek a kései hatvanas években. Ahogy a közbeszéd radikalizálódott, úgy radikalizálódtak a baloldali ideológiájú, osztályharcos mozgalmak. Németországban a Vörös Hadsereg Frakció (a Bader–Meinhoff-csoport) mind több terrorista akciót hajtott végre (robbantott, zsarolt, gyermeket és bankot rabolt), Olaszországban a Vörös Brigádok szerveződtek, elsősorban a felső osztályok családjuk életmódjából kiábrándult gyermekeiből. Ők sem kímélték a nagytőkéseket, a multik menedzsereit. Célpontul a Pirellit, a Siemest választották. Az USA-ban is baloldali inspirációjú erőszakhullám kezdődött, s a feketék mozgalma M. L. K. halála után új erőre kapott. A briteknek pedig az IRA és az erősödő szakszervezeti mozgalmak jelentették a legnagyobb problémát.

1969 augusztusában került sor arra a háromnapos eseményre, amelyet sokan a kulturális forradalom csúcspontjának tartanak: a woodstocki fesztiválra. Ha a szervezők tudták volna, hogy

történelmet csinálnak, nyilván sokkal több „nagyágyút” hívtak volna meg, de még így is komoly anyagi gondokkal küzdöttek, s a fellépőket is alig tudták kifizetni. Woodstockban zenészekből „vegyes volt a felhozatal”, persze voltak olyan nagy nevek, mint Joan Baez és Jimi Hendrix, de ha akkor és ott nem lépett volna fel, akkor ma már nem nagyon emlékeznénk Richie Havensre vagy Arlo Guthrie-ra. Woodstockban nem volt ott Bob Dylan, a Beatles⁷⁷, a Rolling Stones⁷⁸, de azért ott volt a Who. A háromnapos, szabadtéri, botrányoktól sem mentes zenei fesztivál egyszerre volt kulturális esemény s a végleges paradigmaváltás megpecsételése. (Csak zárójelben: a Pepsi Sziget a mi kis Woodstockunk.)

Melyek is voltak az új paradigma lényeges elemei? A *szabadság*, amely a három nap alatt a féktelenségben, a kontrollnélküliségben nyilvánult meg. A *szex*, amelyet gátlástalanul űztek a többször is megázó fiatalok. A *pacifizmus*, amelyhez a muníciót a mind gyűlöletesebbé váló vietnami háború biztosította. Az *előző generáció értékeinek elvetése*, amely éppen a zenében manifesztálódott. A *rasszok közötti egyenlőség*, amely az együttlétben és a fekete zenészek istenítésében nyilvánult meg. A *kábítószerek*, amelyből a három nap alatt mérhetetlen mennyiség fogyott. Az akkor még újdonságnak számító szintetikus szer, az LSD tarolta a piacot, de nem volt hiány marihuánából és hasisból sem.

Woodstock nemcsak azoknak vált generációs élményévé, akik jelen voltak (hiszen „csak” körülbelül háromszázötven-négyszázezer fiatal fért el a mezőn), de azoknak is, akik az ott történetekkel lélekben azonosultak, s az elhangzott zenéket himnikus magasságokba emelték. Ebben hasonlított 68 Párizsához, hiszen az úgynevezett 68-as generáció alapértékként értelmezte a párizsi diák- (és munkás-) megmozdulásokat. Kellettek ezek a nagy események, amelyek a mai napig is több generációnak a közös élményei, amelyek stabil asszociációs bázist jelentenek.

Persze Bob Dylan (nem utolsósorban szövegeivel), a Beatles és a Rolling Stones amerikai turnéi hatalmas tömegeket vonzottak, de a mégoly népes koncertek sem épültek be a kollektív tudatba és tudatalattiba oly módon, mint Woodstock. Ekkor már tömegesen menekültek a sorköteles amerikai fiúk a katonai szolgálat elől Kanadába, s egyre nőtt az undor a közgenerációban is, hiszen az USA Kambodzsát is megtámadta, s bár az amerikai propagandagépezet úgy igyekezett eladni a háborút, hogy az elfogadható legyen, a kiábrándultság egyre jobban terjedt, s egyre többen hitték, hogy fiaik, testvéreik értelmetlenül pusztulnak el a Távol-Keleten. A kambodzsai front megnyitása ellen tüntetőkre Ohióban a Nemzeti Gárda támadt, tüzet nyitott rájuk, s két halálos áldozata is volt a tüntetésnek.

A kiábrándultságot csak fokozta, hogy mind világosabbá vált, hogy a korábban idolként tisztelt s halálával azonnal a nemzeti panteonba bekerült Kennedy és az őt követő Johnson intenciói szerint zajlott a vietnami háború. A hatalom végleg erodálódott a Watergate-botrány után, s a korábban a demokrácia letéteményeseként tisztelt elnöki nimbusz ekkor esett összerakhatatlanul darabjaira. Nixonnak sikerült a mindenkori elnöknek kijáró még maradék tiszteletet is kiölni a népesség többségét kitevő fiatalokból, feketékből, nonkonformistákból.

Angliában és Franciaországban újukra indultak azok a törekvések, amelyek talán mára már befejeződtek: megszületett az igazi multikulturális társadalom, létrejött a diszkriminációmentesség az élet minden területén. A munkalehetőség, a foglalkoztatás, a lakhatás, a hitelfelvétel, a biztosítás stb. Ámbár – miként annak tanúi lehetünk – a brit munkásosztály rasszizmusa máig tart, annak ellenére (vagy éppen azért?), hogy a volt gyarmatokról, a Commonwealth országokból a hatvanas években megindult a bevándorlás Nagy-Britanniába. Igaz, a Kanadá-

77 <http://www.thebeatles.com/>

78 <http://www.the-rolling-stones.com/history.html>

ból és Ausztráliából bevándorlók nem ütköztek akadályba, de az ázsiaiak és egyáltalán a színészek, már korántsem részesültek túl lelkes fogadtatásban. Az ő bevándorlásukat ráták szabályozták.

TELJES ÉLETET ÉLNI!

A hatvanas évek kulturális forradalma sem gazdasági, sem politikai forradalom nem volt, nem született meg az osztály nélküli társadalom, de az élet számos területén olyan eredményeket ért el, amelyek alapjaiban változtatták meg az élet minőségét mind a vizsgált országokban, mind az egész fehér északi féltekén, beleértve a volt szocialista országokat is. Alapjaiban, de eltérő módon és mértékben. Nyilván a britek voltak a legelégedettebbek és a legoptimistábbak, hiszen a háború utáni mélypontról nagyon magasra íveltek, s olyan problémák oldódtak meg, mint a lakáshelyzet, a generációk közötti viszony, a fiatalok tanulási lehetősége, a munkához jutás lehetősége stb. A legelégedetlenebbek viszont az olaszok voltak, leginkább az Észak és Dél közötti hatalmas szakadék és a katolikus vallás nyomása miatt. Az *Express* című párizsi lap felmérése szerint a franciák minden vonatkozásban boldogabbak voltak 1969-ben, mint 1957-ben. A társadalom különböző csoportjai, ha eltérő vonatkozásban is, de a korszakot pozitívan ítélték meg. „Minden lehetséges a szellem szabadsága miatt, amely áthatja a korszakot” – írta az *Express*. Túlzásokba azért nem szabad esnünk, hiszen a nagy változások ugyan bekövetkeztek, de korántsem mindenütt, és még kevésbé mindenkire vonatkozóan.

De kétségtelen, hogy a hatvanas évek végére (1974) jelentősen megváltozott mind Nyugat-Európa, mind Amerika. Egyre több nő állt munkába, megjelent a meztelenség a magazinokban (a *Playboy* jár az élen), a nők emancipáltabbakká váltak, s a házasság intézménye – ha a különböző korosztályoknál eltérő mértékben is, de – fellazult, új értelmet kapott.

Persze az életszínvonal növekedése az a legobjektívebb jellemző, amelynek segítségével eligazodhatunk. A hivatalos mérések szerint 1959-ben az USA-ban a lakosság 22,4 százaléka élt a szegénység határ alatt, 1970-re ez az érték 11,4 százalékra csökkent. (Persze tudjuk saját hazai tapasztalatainkból, hogy ezekkel a számokkal milyen óvatosan kell bánnunk!) Nixon megvalósította a szegények támogatásának programját, amire azért is nagy szükség volt, mert a szegények a vizsgált négy ország közül az USA-ban voltak a legmagasabb arányban. Itt élt több tízmillió fekete gettóban, itt éltek munkások lehetetlen nyomorban ipari kolóniákon, itt éltek mexikóiak, Puerto Ricó-iak iskolázatlanul, munka nélkül óriási tömegben, s itt voltak a legnagyobb arányban a lemorzsolódottak, utóbbiak öt és fél milliónyian. A meghirdetett Great Society (Nagy Társadalom), ha nem is valósult meg, olyan program volt, amely reményt adott a társadalom peremén élőknél, s a gazdagok, a középosztálybeliek lelkiismeretét is megnyugtatta. Az USA számára, amely már ekkor a középosztályosodás felé mozdult, az under-class réteg, vagyis a társadalmon kívül rekedtek jelentették a legégetőbb gondot. De az anyagi jólét megteremtésére tett kísérletek mellett megkezdődött a politikailag korrekt beszéd is, a négerből előbb fekete, majd afroamerikai lett, ami persze nem jelentette, s ma sem jelenti, hogy a feketék elleni rendőri túlkapások ne lennének mindennaposak, s a börtönökben ne a feketék lennének messze a lakosságon belüli lélekszámuk fölött túlréprezentálva. De a jég megtört, feketék kerültek a képviselőházba, sőt fekete nők is olyan déli választókerületekből, ahol korábban labdába sem rúghattak volna.

A kulturális forradalom Olaszországban is indukált politikai sikereket. A társadalom emancipációja számos területen bekövetkezett a hatvanas évek mozgalmi hatására. Elemi igény alakult ki a társadalom újjáalakítására, az állam és az egyház viszonyának megváltoztatására,

a kötelező katonai szolgálat eltörlésére, az információs szabadságra, a sajtócenzúra teljes eltörlésére, és ami talán a legfontosabb: a szakszervezetek nagyobb szabadságára, a sztrájkjog kiszélesítésére, valamint a szex és az abortusz korábitól eltérő értelmezésére.

A fiatalok a burzsoá társadalom ellen lázadtak, de e lázadásnak mindig konkrét tartalmat adtak, lázadásukat lebotották konkrét követelésekre. Ilyen volt például a szavazati jog tizen-nyolc éves korra való leszállítása, és Franciaországban, Nagy-Britanniában az ombudsmani intézmény bevezetése.

Ha párhuzamot vonunk a hatvanas évek antiburzsoá mozgalmai és a mai antiglobalizációs mozgalmak között, akkor nem tévedünk sokat, ha azt mondjuk, hogy a mai mozgalmak egyes folytatásai a harminc-negyven évvel korábbiaknak, csak éppen a megváltozott peremfeltételek miatt új szlogenekkel. Ne feledjük, hogy a Római Klub által finanszírozott *Only One Earth (Csak egy Föld van, 1972)* című kötet, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy a jövőért az emberiség csak együtt képes tenni, elementáris hatást váltott ki, s a másik hasonló tanulmány, a *The Limits to Growth (A növekedés határai, 1972)* még megdöbbentőbb adatokat közölt. Igaz, egyik kötet proféciai sem váltak be – szerencsénkre –, de a lényegen ez semmit nem változtat: ekkor kezdődött meg a világméretű környezettudatos gondolkodás, amely leginkább a legfejlettebb országok ellenállásába ütközik a mai napig.

Olyan témák kerültek igen nagy intenzitással napirendre, mint a halálbüntetés eltörlése, a mozgáskorlátozottak esélyegyenlőségének megteremtése, a nyugdíjrendszer, a gyerekek és nők családon belüli helyzete, vagyis a különböző partikuláris mozgalmak arra voltak jók, hogy ráirányítsák a közvélemény figyelmét olyan témákra, amelyek addig nem voltak előtérben.

Amerikában különös jelentősége volt például annak, hogy a feketék és egyéb kisebbségek képviselői a rendőrségen dolgozzanak. S végül, ami a négy ország társadalmát alapvetően megváltoztatta: a nők családon belüli szerepének megváltozása. Igaz, ez nem történhetett egyik napról a másikra, s ma sem mondhatjuk, hogy befejeződött a folyamat, de a nők egyenjogúságáért folytatott küzdelem a hatvanas évektől vált természetessé, hogy úgy mondjam, evidenssé, s ekkortól számíthatjuk, hogy a történelemben először próbálták megvalósítani a nemek közötti egyenlőséget a gyakorlatban is. Kimondatott, hogy a család nem hierarchikus, hogy férj és feleség egyenrangú. Igaz, a marxizmus klasszikusainál erről sok szó esik, de a gyakorlati megvalósításra, arra, hogy a közbeszéd releváns részévé váljék e trivialitás, a hatvanas évek végéig kellett várni.

Marwick így foglalja össze a hatvanas évek mozgalmainak eredményét: „A változások és a fejlődés valódi jelentősége, hogy megváltozott a hétköznapi emberek élete, változtak az anyagi kondícióik, a személyes és a családi viszonyaik és a szabadidős tevékenységük.” Ez utóbbihoz (a szabadidős tevékenység kiemeléséhez) szükséges megjegyzést tennünk. A televíziózás ugyanis ebben az időszakban vált Európában tömegessé, ebben az időben tört be az emberek mindennapjaiba, ettől kezdve egyre többen fogyasztják a televíziós információt.

S a konklúzió: „A hatvanas évek tette lehetővé, hogy száraz lábbal keljünk át a kilencvenes évekbe”.

BEFEJEZÉSÜL

Marwick könyvének csak csodálattal lehet adózni. A nyolcszázoldalnyi szöveg, az ötvenoldalnyi jegyzetapparátus, a hatalmas bibliográfia és a szinte hibátlan név és tárgymutató mindenkinek, aki e témában el kíván igazodni, megkerülhetetlen. A csodálat mellett azonban joggal vethetjük a szerző szemére, hogy a túl nagy tudás, a részletek túlzott ismerete megakadályoz-

ta, hogy az olvasó külön térkép nélkül is eligazodjék az adathalmazban. Marwick ugyanis egyetlen olyan mondatot sem ír le, amely mögött ne lenne tények, információk tömege. S ebből az is következik, hogy sok esetben az információbőség aránytalanságot idéz elő. Természetesen a szerző joga, hogy egyes eseményeket kiemeljen, és a többinél részletesebben mutasson be, elemezzen, de az viszont az olvasó joga (kellene legyen), hogy az óriási tudományos apparátus teljes ismerete nélkül is eligazodjék a könyvben. Persze a bőség zavaráért kárpótol az olvasmányosság, az elemzések és a sztorik eleven keveredése, s a szerző mély empátiája mindazzal, amiről szól. Ez utóbbiról külön érdemes szót ejteni.

Marwick ugyanis meg sem kísérli, hogy elefántcsonttoronyból szemlélje az általa vizsgált és bemutatott világot. Sőt! Olyan eleven valóságként kapjuk a hatvanas évek történéseit és a történések elemzését, mintha a szerző mindenütt jelen lett volna. Nem titkolja, hogy szimpatizál azzal a korszakkal, amelyet bemutat, s azt sem titkolja, hogy kinek a pártján áll.

Ha valaki csak az egyébként technikailag gyenge képanyagot nézi végig, az is megtudhatja, hogy miről szól a könyv. S csak a képek alapos megszemlélése is jól eligazítja a tájékozódni vágyót, milyen is volt ez a korszak. Kedvenc képem a Pentagonnál a vietnami háború ellen tüntető leány, virággal a kezében, s vele szemben az állig felfegyverzett katonák.

Ment-e előrébb a világ a hatvanas években megküzdött csaták által, parafrázálhatjuk a költészetre vonatkozó kérdést. Számos vonatkozásban, miként azt fentebb bemutattam, ment. A lényegi kérdésekben, már ami a hetvenes évek elején megfogalmazott problémákat illeti (*A növekedés határai*), ott tartunk, ahol akkor tartottunk, vagy talán még rosszabb a helyzet. De ma már elképzelhetetlen, hogy polgárjogi mozgalmakkal, diákmegmozdulásokkal bármit is el lehetne érni, hiszen a hatalom olyan kifinomult eszközökkel rendelkezik (már ha kifinomultnak lehet nevezni azt, amit Seattle-ben vagy Genovában tettek), vagy durvábban fogalmazva olyan cinikussá vált, hogy a hajdani eszközök megmosolyogni valók, archaikusak, múzeumi tablóba kíváncsoznak csupán. Marwick könyvét úgy olvashatjuk, mint egy nagyon régi, soha vissza nem térő világ lenyomatát. Egy olyan világot, amelyben a romantikusan őszinte virággyerekek még képesek voltak nyomást gyakorolni a hatalomra, amelyben De Gaulle – igaz, elég durva rendőri beavatkozás mellett – vette a fáradságot, hogy ellentüntetést szervezzen maga mellett. Ma már egyik is, másik is elképzelhetetlen. Kína holnap motorkerékpárra ül, holnapután autóba, s a fenntartható növekedés megszűnik. Énekelhet (ugathat) bármit Joan Baez vagy Bob Dylan, a pusztító karaván attól még megállíthatatlanul halad. S Jimi Hendrix egy bárányfelhőről értetlenül nézi, mivé lett a világ.